

4363

DE

RVRICOLARVM LIVONIAE
STATV SANO ET
MORBOSO

GRATIOSI ORDINIS MEDICORVM
IN ACADEMIA LIPSIENSI

CONSENSV

D. VIII. OCTOBR. A. R. S. MDCCLXII.

PRO GRADV DOCTORIS

DISSERIT

AMBROSIVS BERGMANN

RIGA - LIVONVS

MEDICINAE BACCALAVREVS

LIPSAE

EX OFFICINA BREITKOPFIA.

Hist. Russ.

538,15

H. Russ. 240

Geographia medica

INSTITUTUM MATH. PHYS.

STATV. SAISON. BT.

MOT. 0.20

GRATIOSI ORDINIS MEDICORUM

IN ACADEMIA ALTA

COELEN

D. VIT. OCTOB. A. R. S. MEDICIN.

PRO GRADU DOCTORIS

DISSERT.

ALBERTUS BERGMANN

PHYSICUS

MEDICINAE FACULTATIS

ALTA

EX OFFICINA BERTHOLDI

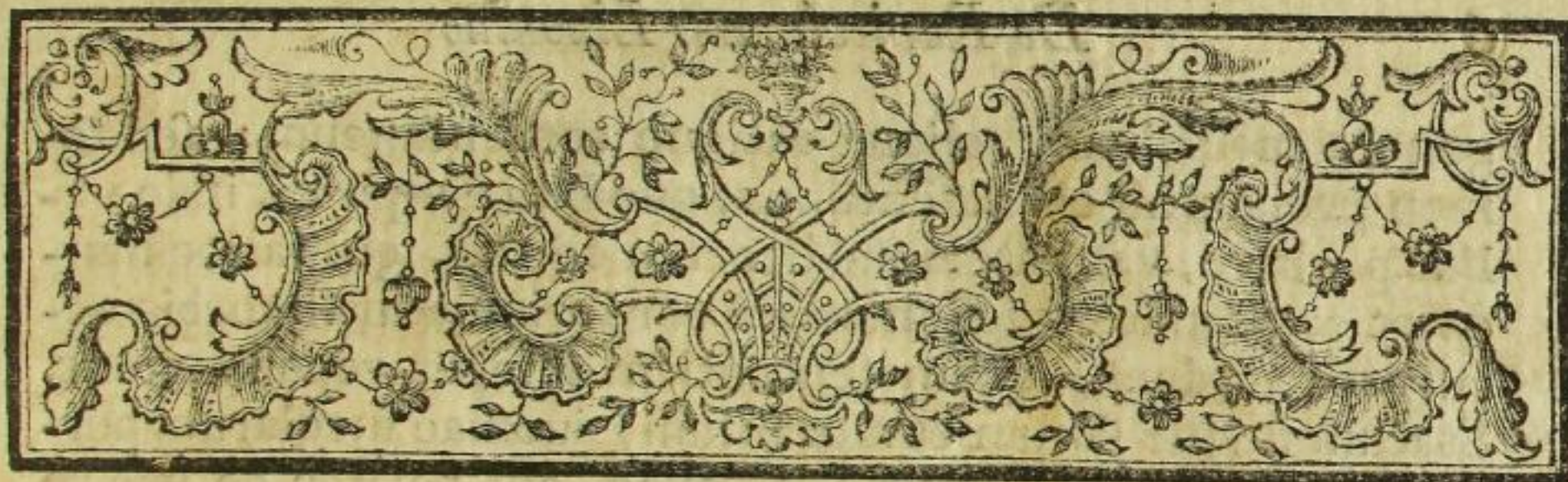
V I R O
PLVRIMVM REVERENDO, AMPLISSIMO
DOCTISSIMO QVE
BALTHASARI BERGMANNO

PHILOS. MAGISTRO ET VERBI DIVINI IN DIOECESI
NEOMVLENSI, ZARNIKAVIENSI ATQVE VESTEROT-
TIENSI MINISTRO LONGE MERITISSIMO

PATRI OMNI PIETATE DEVENERANDO
VITAM, TRANQVILLITATEM,
FELICITATEM,
OPTAT, PRECATVR, OMINATVR

AMBEROSIVS BERGMANN

HASQVE
STVDIORVM SVORVM MEDICORVM
PRIMITIAS NUMEROSAS
IN MONUMENTVM
ANIMI
PRO INNVMERIS IN SE COLLATIS BENEFICIIS
GRATISSIMI
D. D. D.
SEQVE SIMVL ET SVA STVDIA
IN POSTERVM QVOQVE
COMMENDAT
AMBROSIVS BERGMANN.

DE
RVRICOLARVM LIVONIAE
STATV SANO ET MORBOSO.

§. I.

Ratio Instituti.

Quanta sit varietas morborum, non solum pro diuersa ratione singulorum hominum, sed etiam gentium et regionum, nemo non intelliget, qui secum cogitat, quam insignis rerum in quibus versamur, sit diuersitas, et quam arctissimam eae habeant coniunctionem cum indole et structura corporis humani. Cum enim innumerabilis globi Telluris sit diuisio et varia locorum conditio, atque tot fere vitae genera, quot sunt regiones, quid mirum si adeo discrepat modus non tantum aegrotandi, sed etiam valendi. Generales igitur, quibus recta valetudo conseruetur et labefactata restituatur, cautiones, omnino ex natura locorum, aequae ac indole hominum, erunt desumendae. Hanc normam adsciuimus cum patriae causam gerere nobiscum constituerimus. Est illud quidem sententiae, de qua Celsus in praefatione disputat, Empiricorum nimirum, qui dicunt: differre pro natura locorum

A 3 gene-

genera medicinae, aliqua ratione consentaneum; sed tamen prorsus ab eis dissentimus, quod illi Empirici, inde velint probare, vanitatem medicorum eorum, qui ratiocinando et cogitando ex ipsa humani corporis natura morbis occurrere student, quam sententiam semper repudiauimus. Statum itaque sanum et morbosum Liuoniae incolarum pertractaturi, non possumus non, alios, qui pariter de hac re egerunt commemorare. Inter omnes vero optimo iure referendus est, Vir Ill. I. B. a FISCHER Celeberrimus Rigensis Practicus, et in Russia quondam Archiater dignissimus, qui in libro oeconomico ^{a)} praesertim in additamentis de peste eiusque apud Liunos agricolas obseruanda curatione, ita exquisite et praestanter egit, vt omnia exposuisse videatur, quae generales hasce de sanitate et morbis inter nostrates cogitationes illustrare possent ^{b)}. Placet autem in hac tractatione hunc sequi ordinem, vt primo rationem habeamus patriae situs, et videamus qualis sit climatis atque atmosphaerae status, quae constituunt sanitatis et aegritudinis causas principes et generales. His autem cognitis ad alia specialiora progrediemur, ad res nimirum sic dictas non naturales, et ruricularum vitae genus, quae singula tanquam omnium morborum causae habentur et existimantur occasionales et praedisponentes. His enim praemissis, via nobis sternitur ad illustrandum, cur in hos vel illos morbos facilius incidant, ad alios vero minus procliuues reperiantur. Considerandi itaque erunt morbi non tantum his ipsis familiares, sed quoque inter ipsos minus frequentes et prorsus ignoti, interpositis remediis inter
nostra-

a) Liefländisches Landwirthschafts-Buch, auf die Erdgegend von Liefland Est- und Curland eingerichtet. Halle in Magdeb. 1753.

b) Nec taceamus Diss. inaug. Cl. Sutteri Lipsiae 1753. habitam, qui varia de accolis maris Baltici tradidit, speciatim nostratibus tribuenda; neque etiam praetereamus Ex-

per: Koerberi practicam tractationem, Versuch, die gewöhnlichsten Krankheiten, bey dem gemeinen Mann und besonders bey denen liefländischen Bauern, auf eine wohlfeile Art zu heilen. Revall. 1761. utpote in qua morborum inter Liuonienfes vulgarij curationes vberime exposuit.

noſtrates uſitatis. Tandem ex triplici therapiae generalis fonte, diaetetico, chirurgico et pharmaceutico, cautelas quafdam ſubiungemus, ut ſanitas conſeruetur, et perdita quando accerſimur, rite reſtituatur.

§. 2.

Liouoniae ſitus atque climatis ratio, generalis diuiſio atque conſinia.

Liouonia in ſeptentrionem porrecta, ſupra quinquageſimum et quintum latitudinis borealis aſcendit gradum, et verſus quinquageſimum et ſeptimum poli arctici extenditur. Eundem itaque cum Dania fere habet ſitum, niſi quod verſus Orientem magis conuerſa proſpectet Liouonia, Dania uero occidentalis magis deprehendatur. Quod ad clima pertinet, non adeo inſignis harum prouinciarum erit diſcrepancia, cum fere utraque intra undecimum et duodecimum clima pateat. Spatium enim intermedium, inter duorum latitudinis graduum centra, clima appellatur. c) Quilibet uero aſcendens gradus, ubi deſinit, efficit, ut longiſſimus dies ad horae dimidiam partem augeatur. Tali ratione euenit, ut, cum Haſſniae, longiſſimus dies per 17 atque dimidiam horae partem duret, in patria vrbe, (gradum unum circiter polo proprio) longiſſimus dies octodecim horas impleat, et ſic horae dimidiae ſaltem efficiatur differentia. Rigae nimirum, quando longiſſimus eſt dies, hora tertia matutina praeterlapſa, et minuto decimo tertio horae ſuccedentis, ſol emergit, hora octaua uero et nonae ueſpertinae minuto quadrageſimo ſeptimo deſcendit. Sic itaque hyperboreae regiones, cum hiemis tempore haud ita diu per diem ſole reficiantur, aeſtate tamen, prolongato eius gaudent curſu, ut omnia, quae terra ibi gignit, non obſtante climatis feueritate, pubeſcant. Ad diuiſionem uero quod attinet, Liouoniam ſeptentrionalem Eſtoniam dictam, a Meri-

c) Spatium iſtud conſtituitur, quando ope circuli parallelis linea per centrum cuiuslibet gradus eſt ducta. Conf. Cel. Büſchings Erd-Befchreibung, 1 Th. Einleit.

a Meridionali, siue Liuonia strictè sic appellata distingui-
mus. Nulla tamen exinde oritur singularis discrepantia,
nisi quod illa minorem totius ducatus, partem haec vero ma-
iorem constituat. Vbi vero ad confinia patriae pro diffe-
rentia plagarum respicimus, in primis commemorari me-
rentur Russi, quorum imperium insigne Moscouiticum ap-
pellatum, totum Latus Liuoniae orientale constituit. Huic
adiacens Curonorum independentium ducatus, australe si-
stet. Notentur autem etiam maria, Balticum in primis in-
periosum, quo a Suecis separamur. Ibi solem patrium sub-
mergi, et ex illo tandem Finnicum sinum septentrionem
Lapponum atque Finnorum nobis sistentem, oriri videmus.
Tali igitur situ, tum quod ad terras, tum quod ad coelum
spectat, Liuonia gaudet.

§. 3.

Atmosphaerae ratio.

Quodsi aeris mutationes coelique, quo tegimur, attendi-
mus conditiones, varia pro temporum non solum, sed quo-
que plagarum diuersitate nobis obueniunt. Modo enim con-
furgit frigidus aer et ficcus, modo se vertit in pluuiosum et
relaxantem; interdum calidus regnat atque siccescens;
non nunquam humidus increbrescit et austerus. Quoniam
vero non tantum polo, sed quoque orienti ^{d)} magis appro-
pinquat Liuonia, plerumque frigidius ibi obseruatur coe-
lum, attamen non minus ficcum. Hiemali enim tempore,
ob poli borealis vicinitatem, (cum tantum triginta et tres
vel quatuor latitudinis intersint gradus) praeter subsola-
num, asperrimi plerumque regnant aquilones. Hi vero,
ob admixtas partes glaciales ficci potius et adstringentes,
quam humidi et relaxantes inueniuntur. A meridie vero
admotus aer siue auster, non quidem natura sua, vt qui a
gelido polo antarctico spirat, attamen occidentali et aduen-
titio

d) In omnibus enim ortui Solis obseruatur coelum, quam in occiden-
tioribus terris, rigidius semper talibus regionibus. V. *Bischoffing.* l. c.

titio calore, dum torridam Zonam permeat, feruidus ad nos accedit, ficcus magis eſt, atmosferam noſtram ita rarefacit, vt ſyluae nonnunquam inardescant, vti recentiffima annorum 1747 atque 49. ^{e)} exempla proſtant. Cum quoque maria non inſignia tranſcurrat iſte, niſi cum Zephyro coniunctus ad nos accedit, aridus omnino erit cenſendus. Quod ad Zephyrum ſiue Fauonium attinet vapores ex Baltico et Germanico mari attrahens, omnium eſt humidiffimus, quando ad nos adfertur; quod tamen haud adeo erit, quando ſeptentrionem ſimul appropinquat. Eurus denique ſiue Subſolanus, totam peruolans Aſiae late patentem terram, Siberiae nimirum et Tartaria regna, ficcus plane et vaporibus deſtitutus obſeruatur ^{f)}). Haecenus in generales atmosferae noſtratum conditiones inquiſiuimus, quae vero cuncta pro diuerſis anni temporibus, tempeſtatibus, aliisque coeli mutationibus ſunt limitanda. Plerumque autem hieme, vltra quinque meſes ſaepius durante, frigidus aer dominatur, interdum tamen per omne hoc tempus ficcus idem atque ſerenus magis obſeruatur. Aeſtas quidem calida eſt atque ob hanc ipſam cauſam moleſta, ficca vero plerumque et raro pluuiosa euadit; nulla habita ratione Baltici Maris, niuiumque abundantiae, quas ſaepius ſex meſibus poſt nondum videmus ſolutas ^{g)}).

§. 4.

e) Liefl. Landwirthſchaft. in ad- ditamentis. nia ratione atque ventorum directione expoſuimus deſcriptionem, iam aliqua ratione Ouidius in Me-

f) Hanc quam de aeris in Liuo- tanta eſt diſcordia fratrum.

Eurus ad Auroram Nabathaeaque regna recessit,
Perſidaeque, et radiis iuga ſubdita matutinis.
Vesper et Occiduo, quae littorae Sole tepeſcunt,
Proxima ſunt Zephyro: Scythiamque ſeptemque trionem
Horriſer inuaſit Boreas: contraria tellus
Nubibus aſſiduis pluuioque madefcit ab Auftro.

Tantum diſſentio ratione Auſtri, quem humidum ille praedicat, ob Italiae in Mari Mediterraneo ſitum, nos vero ob Liuoniae ſitu- tum ficcum eſſe, declarauimus.

g) Liefl. Landwirthſch. I Th. I Abſchn. §. 42.

B

§. 4.

Maris Baltici effectus.

Mare Balticum accolis suis speciales largiri determinationes et in iis varios proferre effectus, haud quidem propter vapores, quos cum aere communicat, quoniam id anni tempora pluuiosa atque tempestates abunde demonstrant, sed potius ob salinas hisce imprimis admixtas particulas aëquoris, vix indubitatae prorsus sententiae speciem obtinebit, si chemicas easque curiosas euoluimus auctorum disquisitiones, qui generales marium particulas constitutiuas, indagauerunt. Illustrissimus Comes MARSILIVS in egregio suo de mare libro ^{h)}, tres in primis laudat particularum species, bitumen, tartarum atque salem, quas non solum aquosis admixtas, sed quoque plerumque in striarum forma, mari supernatantes obseruauit. Liquidum istud supernatans varie coloratum atque ex salinis, oleosis et terrestribus particulis coactum atque mari amaritiem suam praebens, ex cavernis et cuniculis metallorum, ad superficiem maris adscendere, experimenta docent.

Sal itaque, quod mari inest, (siquidem istud non tantum a chemicis lege artis elicitur, sed quoque ex subterraneis cryptis profluens a natura vltius praeparatur atque artefactum Sal commune appellatum nobis praebet) a solis radiis solutum atque leuius redditum, vaporibus admisceri, aequilibrio atmosphaerae sublato procellis et flatibus in aere distribui atque non solum hominibus, quando per pulmones intrauit, antiputredinosam suam vim largiri, sed quoque ipsius atmosphaerae deprauationi resistere, atque forte vegetationi plantarum inferuire credunt. Cum tamen de experientia auctorum, salis huius originem ex cauernis subterraneis deriuantium, dubitare nequeamus, nec sal fossile, quod in Polonia aliisque terris effoditur, aliud esse videatur quam minera ipsius Salis marini, limitandam potius esse illorum sententiam, quam concedendam crediderim; quo-

h) Histoire physique de la Mer. fol.

quoniam acida mineralia vix vnquam in auram abeunt, niſi maximo caloris addito gradu, qualis ſub aequatore, nedum in vicinia poli nunquam fuit obſeruatus. Quamuis alii bituminis ope ſal hocce leuius reddi poſſe contendunt, vt vaporibus admixtum in aera aſcendat, hoc tamen neutiquam fieri poſſe exinde apparet, quoniam aqua marina, licet fortiori igne aquoſis atque etiam bituminofis quibuſdam particulis priuetur, ſalem tamen relinquit et ſub forma fixa exhibet. Neque ſub aequatore calor adeo vehemens eſſe poteſt, vt ſal marinum bitumini ſiue volatili huius principio admixtum leuius reddi queat, nedum illud in Baltico mari ab aequatore remoto, effici poterit. Alteram potius ſententiam inde deriuare poſſem; nimirum quod radii ſolis concentrati magis magisque bitumen reſoluant, ſal vero liberius redditum aquoſis particulis immiſceatur; ex inde enim patet, cur maria aequatori et ſoli magis expoſita, qualia ſunt oceanus orientalis atque occidentalis, aethiopicus atque pacificum mare, ſalſiorem acrioremque praebeant ſaporem, quam alia polis appropinquantia et ſub illis fluctuantia, Balticum nimirum cetera, id quod, ne in corruptionem abeant, neceſſarium erat ⁱ).

B 2

Spe-

i) Forſan alius ſalis ex mari deſcendens tranſpirationem nobis obii-
ciat, experientiam auctorum, qui demonſtrarunt, ſuperiorem maris partem, quando deſtillata fuit, minorem praeuiſſe ſalis marini quantitatem; fundum vero maiorem, pari ratione ſcaturigines ex ſuperficie maris prouenientes, inferiorem paululum quantitatem ſalis communis exhibere, quam aliae ex fundo maris profluenteſ. Hinc partem aliquam ſalis a ſolis radiis leuiorem redditam in auras abiſſe et vaporibus fuiſſe admixtam crederet. In-
terim quanquam experientia illa auctorum neganda non eſt, teſte imprimis Ill. *Marſillio*, tamen vix illud quod inde volunt colligere, valere videtur, quoniam fundus maris ſtratis atque cuniculis propior, maiorem copiam ſalis continere debet, quam ſuperficies remota; et quia ſal iſtud ex maris ſuperficie deſtillatum, minori copia quidem, ſemper tamen maiori acrimonia praeditum, quam ſal ex fundo elicium, repertum; parique ratione ſal commune ſiue culinare ex ſuperficie maris profluens et praeparatum

Speciales itaque Baltici Maris, qui ad Liuoniam in habitantes prouenire possunt effectus, erunt humidi vapores, Zephyris admoti, vix vero illis admixtae salinae maris partes, potius leuioris bituminis forsan exspirations, atque excrementorum ad littora maris eiectorum exhalationes. Excrementorum enim illorum tanta copia autumnali imprimis tempore in multis locis reperitur, vt stercorandis agris inferuiant ^{k)}. Eam ob rationem Baltico mari minorem quidem falsedinem, sed tamen grauitatem specificam maiorem ob terrestrium nimirum particularum abundantiam adscribunt. Quare Cl. SVTTERVS ^{l)} quoque, ob singularem grauitatem specificam, Balticum mare naues leuiore non admittere, nisi antea sint ponderosiores factae, annotauit.

Quando itaque sol radiis suis mari nostro incumbit, sal liberatur, et a terrestribus atque crassioribus bituminis partibus purgatur; terrae huius alia pars praecipitari videtur, quippe quae tartarus appellata concretionibus tartareo lapideis, ansam praebet ^{m)}; alia vero cum bitumine coacta et leuius reddita ad littora maris eiicitur, hinc non immerito Illustr. a FISCHER aliquam pestis' rationem quoque ex istis maris excrementorum exhalationibus deriuauit ⁿ⁾.

§. 5.

Agrorum natura, aliaeque terrae Liuoniae conditiones.

Quando agrorum indolem, terraeque in Liuonia perpendimus vim atque naturam, in vniuersum siccum potius, nec adeo pingue ^{o)}, temperatum magis, quam frigidum, et fer-

tum magis acre, alterum vero minus interim amarum magis esse solet; id quod itaque solis efficaciam quoad solutionem salis a bitumine et aliis partibus, non vero quoad volatilisationem ostendit.

k) Lief. Landw. I. Th. I. Abschn. §. 18.

l) Diff. de Statu sano et morbofo accolarum Maris Baltici.

m) Histoire physique de la Mer. Seconde partie.

n) Lief. Landw. 2ter Anhang von der Pest. §. 9.

o) Lib. cit. 1 P. §. 45.

fertile atque ſœcundum ſolum ibi eſſe, dici poteſt. Tantam enim copiam frumenti, et ſecalis in primis agri noſtri reddunt, vt non immerito Liuonia granarium aliarum regionum appelletur. Secale autem, quod antequam teritur atque purgatur, in horreis calefactis fumo exſiccatur, ſiccum quidem eſſe videtur, non tamen ad corruptionem procliue ſed ſalubre atque egregiae cenſendum eſt (indolis P). Praeſtantiora autem, quae ex ea terra producuntur frumenta, aeſtium ſunt; cantherina vero, calidioribus regionibus propria, [ob climatis ſeueritatem haud ita bene ad incrementum proueniunt. Quamquam itaque aeſtium hordei grana maiora apud nos obſeruantur, tritici tamen cantherini minora eſſe ſolent^q). Olera vero atque caeterae culinares plantae, omnino facilius atque melioris indolis plerumque, quam in calidioribus terris progerminant, id quod maxime de naſturtinis atque antiſcorbuticis plantis et radicibus, ex quo genere ſunt raphanus, armoracea, allii genera cet. valet. In cauſam huius ſi inquiſueris, ſequentem inueniri poſſe putabis: acidum nimirum vegetabile ex altera parte in calido ac pinguiori ſolo, celerius tranſpirat, atque a phlogiſto aereo ſubtilius, quam in temperato noſtro redditur; ex altera vero parte principium naſturtinis plantis inhaerens ſpecificum ſalino-oleoſum a terra temperata, magis retinetur, nec ita celeriter euaporat. Praeſertim quoque legumina, fabarum in primis atque piſorum genera magnitudine fruges eiſdem generis, quae in aliis terris cre-

B 3

ſcunt

p) Quinque in primis adfert Ill. a *Fiſcher* in *Collectan.* Breslau. anni 1726. rationes praeſtantiae ſecalis in Liuonia, prae climatibus calidioribus.

1. quoniam ſolum Liuoniae ſiccum magis eſt, quam humidum ſiue pingue.

2. quia circa ſolſtitium aeſtium, quando ador matureſcere incipit, plerumque feruidiſſimus ſol et arida tempeſtas obſeruat.

3. quia ex arboribus et ſyluis ex-

uſtis multos agros adhuc praeparant, quarum cineres non adeo pinguem largiuntur terram.

4. ob rem pecuariam ampliorem in Curlandia atque Lithuania, quam inter noſtrates minus ſtercorantur Liuoniae agri, ideoque corruptioni minus obnoxia praebent frumenta.

5. propter praeparationem ſecalis in horreis calefactis, abundans humor eius ſubtrahitur.

q) *Liefl. Landw.* §. 41, p. cit.

scunt superant, et optimae quoque notae esse praedicantur^{r)}. Dolendum autem est dulce donum Bacchi, a climate patriae recusari, nec vbertatem adesse pomorum. Perficis enim et armeniacis malis, aliisque fructuum horaeorum generibus aut prorsus caremus, aut illi aegre, propter gelidas gemmis erumpentibus atque arboribus ipsis noxias noctes, et propter cito praeteruolantem aestatem proueniunt; sub rigido enim caelo acidus in illis succus a solis radiis difficillime coquitur et mitigatur, quia autumnus et rigidus aer citius prorumpit.

Praeterea Liuoniae terra plana magis, quam montibus obstipata et paludosa magis, quam arida conspicitur. Montibus autem, ubi deficiunt, substituuntur syluae, fluuii et lacus; hi vndique explicati, piscibus, eisque alibi ignotis quasi scatent^{s)}. Syluae vero feris abundant et volatilibus in primis innumerae diuersitatis. Ceterum prata vernali tempore herbis et floribus amoenissimis exornata et tanquam grauidata conspiciuntur, hinc optima armentis nostris porrigunt alimenta, quae propterea plurimum pinguia et opima reperiuntur^{t)}. Haecenus igitur de patriae terrae indole, atque commodis quae clima nostratibus suppeditat. Non omnia quidem obtinere potuimus a prouida natura; *hic enim segetes: illic veniunt felicius vuae: Arborei foetus alibi*; apparet tamen nos a natura haud fuisse neglectos.

§. 6.

Res non naturales, sanitatis atque morborum fons generalis.

Cum itaque viderimus qualis sit natura patrii climatis, quae vis et indoles sit aeris et atmosphaerae, quos Mare habeat effectus, et quid agri valeant et producant, et sic desiderio

r) ib. §. 30.

s) Memini enim legisse apud patrem optimum catalogum piscium, in Liuoniae aquis natantium,

vbi 40 circiter diuersa genera erant annotata.

t) Non enim liquidi gregibus fontes non gramina defunt.

Virg. Georg.

derio elegantiffimi vatis ^{u)}) aliquo modo ſatisfecerimus, dicentis:

At prius, ignotum ferro quam ſcindimus aequor,
Ventos, et varium cœli prædiſcere morem

— Cura ſit; ac patrios cultus habitusque locorum;

Et quid quaeque ferat regio, et quid quaeque recuſet.

iam vitae genus noſtratum pro ordine ſex rerum non naturalium erit conſiderandum, vt intelligi poſſit, qualis omnium rerum, quas ſupra recenſuimus, ſit effectus, quid inde fluat quoad ſanitatē et quales inde oriuntur morbi. Talem enim habent hae ſingulae res cum corpore humano rationem, atque tantam inter ſe coniunctionem, vt hominem non aer tantum vel ſaltem alimenta nutriant, ſed etiam motus nos ſuſtentare debeat, quem quies excipiat et ſomnus: vigiliae poſtea et animi affectus, excreta atque retenta adeo viciffim agere et talem inter ſeſe habere ſolent nexum, vt nullus homo ſit, qui aere et alimentis priuatus, vel motu deſtitutus, vel nimis exercitatus fuiſſet, vel animi motibus diu turbatus, vel ſomnum et vigilias, vel excreta tandem et retenta negligens, de firma atque integra ſanitate gloriari poſſit. Eadem quoque C. S V T T E R I ^{v)}) et originem et cauſas diuerſae inter homines ſanitatis ex his deriuantis ſententia eſt: „partes enim nutrientes (inquit) ſuppeditantur per „alimenta aſſumta; illarum vero qualitas et diſpoſitio diuerſimode determinatur, per aerem, motum, vigilias, animi „pathemata, excreta et retenta. Sic patet, ſanitatē ſiue „decentem proportionem inter partes fluidas et ſolidas, diuerſam eſſe pro ſex rerum non naturalium ad corpus adplicatarum, ita vt partes fluidae diuerſimode conſtitutas „et mutatae per res non naturales partibus quoque ſolidis, „diuerſam concilient conformationem, quae accommodata „ſit, fluidis decenter mouendis. Haec vero non ſanitatis ſolum, ſed quoque morborum ratio eſt. Quod ſi enim vitae genus mutatum, mutatasque res non naturales perpendamus

u) Virg. Georg. L. I.

v) in Diff. de ſtatu ſano et morboſo accolarum Maris Baltici.

mus, non mirandum est, si quando nouos ingrauescere morbos, aliosque quondam frequentiores euanescere videmus. Sic medici nostri de morbis conqueruntur neruosis, qui nostro aeuo adeo copiosi sunt atque graues. In causas vero inquirentes, potum vitiatum, calidas nimirum sorbitiones plurimum contribuuisse fatentur; hae enim primas vias et solidas partes quascunque relaxant, vim vitae et robur infringunt, simulque non tantum humores digerentes, sed etiam omnes reliquos attenuant, atque dissoluunt. Inde quoque fortasse purpura, puerperis in superioribus seculis incognita vel minus nota, inter nostras adeo est solemnis. Materia enim morbifica, tum ob victum hodie lautiozem et acriorem, tum ob corporum languorem, ex tepidis saepius sorbitionibus ortum, ad peripheriam corporis allecta ibidem infidet, subigi tamen atque vltterius vrgeri nequit, sed viribus fractis ad centrum redit, et vitam supprimit.

Laudatur veterum vitalitas atque virium magnitudo, nec illis imputatur, se posteros habuisse debiliores, cum ruralem magis viuebant vitam^{x)}, atque exercitata praeualebat.

Quid; quod, si ex altera parte fordidissimos atque eos, quibus medela adferri non poterat, antiquitatis perpendimus morbos, quales Elephantiasis, Lepra, alique fuerunt: Diaetae errores atque res non naturales neglectas illa mala dedisse, hoc fonte deriuata cladem in corpora fluxisse deprehendimus.

Itaque sanitatis non tantum, verum etiam morborum causae ex rebus non naturalibus fluunt inque iis quaerendae sunt. His enim neglectis, causae enascuntur occasionales, quae in corpore immanentes, sensim sensimque corpus a statu sano declinant, inde causae praedisponentes et ex his tandem proxima morborum causa fluit.

§. 7.

Aer ruricularum consideratur.

Quanta sit aeris in corpus nostrum vis et efficacia, optime omnium perspexit, magnus ille medicinae dictator et
parens

x) Cic. orat. pro Sex. Roscio Amerino. Plin. lib. 18. c. 13. adde Flor. lib. I. c. 11. 12. et Liuium Lib. III. cap. 26.

parens Hipocrates, qui, aerem occultum corporis eſſe cibum, exiſtimauit. Et profecto quid, eſt quod nos, ex vtero vix excluſos ilico nutrit, quodque nos alacres magis, magiſque hilares reddit, quam grata, quam ducimus, aura. Idem imo iſte, ipſius quoque varietatibus, non tantummodo temperamenta et hominum mores^{y)}, ſed quoque omnes vulgares tribuit morbos^{z)}, idque non imerito: poteſtne enim communior cauſa morborum excogitari, quam illa, quae cum omnibus communicetur? De natura vero aeris et atmosphaerae in Liuania, ſuperius §. 3. in genere a nobis conſideratae preſſius nunc, vt pro anni temporibus eorumque mutationibus agamus, neceſſe eſt. Sed nec de vniuerſalibus ſub quauis climate, ab aere rurali prouenientibus agreſtium praefidiis, noua praemittere animus eſt, quippe quae Cel. H V X H A M I V S in obſeruationibus de aere et morbis epidemicis^{a)} ita egregie atque prolixè expoſuit, vt nihil nobis quam verba eiusdem ſubnectere incumbat.

„Ad rectam, enim ait, vtique valetudinem, tanti conducit
 „pulum et apricum reſpirare aerem, vt abſque eo in mor-
 „bis quam plurimis, vix vlla alia Medicina proficiat: quod
 „tam ſaepe annotaui, vt non poſſum quin, cum elegantiffi-
 „mo poeta clamem:

o fortunatos nimium, ſuaſi bona norint,
 Agricolas!

„Quorum nempe et otia et negotia ſaluberrimis in agris per-
 „aguntur. Aura quippe ruſtica longe magis pura eſt, et
 „elastica, quam quae, infinitis vrbaniſ ſordibus contamina-
 „ta, grauis admodum et inſalubris euadit, aeſtuo praefer-
 „tim tempore, cum ſolis ardor omnigenos excitat vapores.
 „Eſt inſuper tunc frigida magis, ac halitu ſaluberrimo her-
 „barum ſpirituque terrae vegetiſſima, ad recrandas vires,
 „et pulmones expandendos, fit idonea maxime, nec vero
 „pinguibus ſoedata vaporibus, vel minime, perſpirationi
 „afficit; quin eam promouet plurimum. Tanta hinc nos
 „perfundit alacritate purus pergratus ruris aer, tum et reſpi-
 „ratio-

y) Hipocr. de aere et aqua &c.
 ib.

z) idem in epidemior libr.

a) Edit. Lond. 1752. vol. I.

„rationi, et perspirationi simul inseruit! De solemniori itaque incipimus agere Liuoniae aere, aquilone, atque omnium saluberrimo ex Hipocratis opinione^{b)} quo quando autumnus seuire cessauit, plerumque per totum fere hiemale tempus nostrates gaudent atque reficiuntur. Serena ista substantia, spiritus nostri, (vt GALENVS ait) substantiae, quam reficit, simillima, subtilia haud quidem, attamen valida magis et robusta, pingua haud quidem, densa potius et constricta corpora reddit. „Omnia enim quae saltem attingit corporis „vasa, aer ille, coarctat; idem iste annulus, quem aestate „vix digito induis, hyeme frigida excutitur facillime: sup- „puta iam a contractione paruulae istius partis, quantum „patiatur totum c). „ Non solum vero solida roborat, et ad fortiorem contractionem disponit, sed quoque *globulos sanguinis accumulatur et compingit, tota massa humorum velocius mouetur, secretiones atque excretiones promouentur, omnes functiones animales euadunt validiores* et corpora redduntur alacriora. Quae omnia eo felicius obtinentur, si corpus bene mouetur, cibisque aptis nutritur. Neglectis vero victus et motus regulis, in minimis vasculis lentior sequitur humorum progressus insimulque ob fluidas igneasque per corporis peripheriam auolantes particulas, stases, obstructions et grauiora ex inde mala oriuntur.

Cum vero ob aquilones, subuenientibus nonnunquam subfolanis, plerumque regnantes (§. 3.) frequentissime sub nostro caelo cum frigore coniuncta sit siccitas, isti proinde venti „vnita vi, effectus edunt maiores; adeo vt, dum con- „spirant vna, saepe demum subsequatur vis vitae, quam vel „par est, fortior; quae tandem proinde suis et ipsa viribus „ruit. Tam validus enim solida inter et fluida oritur attri- „tus, tam rapidus sanguinis cursus; corrugata insuper a frigore cute, tanta dissipatio humidissimi, crassissimi autem „retentio, donec fit cruor acris valde et maxime viscosus: „dumque in vasa vrgeatur inepta, morbos omnigenos in- „flammatorii generis parit^{d)}.

Solui-

b) Hip. de morb. sacro libr. Sect. 15.

c) Huxham. l. cit.

d) id. ibid.

Soluitur quidem hiems, frigora ſubinde miteſcunt, redeuntque gramina campis, quando remiſſiores ſpirant Zephyri, communes nuncii veris; cum vero maris, fluuio- rum regelantium, atque paludum ſtagnantium repleti ſint vaporibus, grauiffimis nonnunquam morbis materiam afferunt. Id quod quoad pulmones non ſolum, ſed etiam quoad totum corpus, cuius attingunt ſuperficiem, affirmandum eſt. Ad pulmones ſi prius reſpiciamus, humida illa atmofphera „non tantum quoniam grauis eſt, et vaſcula minima compri- „mendo liberum humorum circuitum per pulmones impedit, „ſed ob vapores aquoſos introductos, et in pulmonibus quo- „dammodo incaleſcentes, veſiculas etiam et vaſa relaxat, „mucum hic ſecernendum auget atque inſpiſſat, et ſaburram „humorum ad nobile hoc viſcus allicit; hinc vndique mor- „bos catarrhales e), „grauiffimosque a ſeroſa colluue affe- ctus, ruricolos et vrbanos infeſtare videmus. Quodſi vero effectus illius in peripheria corporis euenientes contem- plumur, partim fibras et ſolida relaxata, et robur labefactatum, partim circulum humorum turbatum animaduertimus. Tranſpiratio imprimis ſuppreſſa, lympham in cute fouet lente- ſcentem, quae, quando in acrimoniam tranſiit, malignis et putridis morbis f) oriundis anſam praebet. At vero ſi, flu-

C 2

viis

e) Conf. Inſtit. Phyſiol. P. IV. §. 700. Magnif. Luduigii praeceptoris mei, omni honoris et obſeruantiae cultu nunquam ſatis praedicandi.

f) Singularem Cl. Sutterus (in §. Diff. cit) morborum catharralium, et putridorum cauſam in aquis regelantibus quaerit, „ob aeris nimirum in- „ter glaciem atque congelatas aquas, „moram diuturnam; qui cum diu re- „ſtiterit immobilis, putredinem con- „cepit, non tam ex ſe ipſo, quam „propter admixtos vapores, putrida „ex aqua ſub glacie aſcendentes, et „ex piſcibus, in aqua, durante con- „gelatione demortuis, natos. „ Sa-

ne diuturnam hanc aeris moram multum conferre poſſe, vt maligni tales in Liuania ſaepius exoriantur morbi, veritate haud repugnare vide- tur. „Haud minus enim (vt iterum „cum Cl. Huxhamio dicam) corrup- „pitur ſtagnans aer, quam aqua ſta- „gnans, quae cito, niſi mouetur ſub- „inde putreſcit. „ Hinc quoque ille ipſe poſt longum gelu, cum degela- tio acceſſit, morbos in Anglia epe- demicos ſaepiſſime obſeruauit. Non ſolum ob aquas regelantes atque ſta- gnantes ſub gelu, atque putridum a- volantem aerem, vt Cl. Sutterus opi- natur, ſed quoniam retentis diu ſali- nis

viis gelu solutis, et sole appropinquante, denuo aquilones exsurgunt, atque plerumque per totum fere Maii mensem intercurrentibus subfolanis Liuoniam infestant^{g)}, atmosphaera purgatur, corporibus relaxatis redditur tonus, transpirationo facilius succedit, et non solum sani bene nutriuntur, sed quoque aegrotantibus atque comalescentibus renascens atque reficiens aer succurrit. Incipit postea aestas, et frigidior atmosphaera, Austro mitigatur. „Hic enim, cum a „torrida Zona lene secum deuehit sulphur, veluti florum „eruptionem austerorumque fructuum maturitatem promo- „vet, sic etiam nostratum corporibus, eodem leni sulphure, „liberiori promota transpiratione blandiatur^{h)}. Aufertur itaque humidum durante hieme collectum, reparatur fluidorum aequilibrium solidis antea roboratis, et ita sanitas restituitur. Interim aestiuo spatio, auster Liuoniae ficcus atque rarefaciens (§. 3.) humidum subinde corporibus nostratum detrahit, eodemque salinae partes sensim sensimque exacuantur, et bilis acrimonia increfcit, hinc evidens est, cur autumnno ingrediente non solum dysenteriae, sed etiam malignae putridaeque febres in nostrates adeo vulgantur. Quodsi vero autumnus, sole pedetentim remoto, aestatem subsequitur, et rigidi redeunt venti, et grauibis vaporibus iamiam repleta atmosphaera, pluuiosis accedentibus tempestatibus grauior adhuc et respirationis organis molestior redditur, transpiratione suppressa, (in primis cum aestatis calore, exagitata corpora acrioribus iamiam abundant humoribus) omnia ad interiora ruunt, febresque lentae, putridae, neruofae, imo pestilentiales exoriuntur. Pessimus itaque pestilentialis ille aer, quando procellis subuenientibus purgatur, atque hieme iterum reueniente vapores condensati ad

nis sulphureis in terra halitibus, ver atque Zephyrus post longum gelu iterum reueniens, stagnantes vapores euoluit, attrahit et ita pulmonens intrans corpora inquinat. (V. Huxh. lib. I. proleg.)

g) Lief. Landw. 1 Th. 1 Abfchn. §. 34. 4r.

h) Lancif. de natua coeli romani qualitate cap. 4.

ad terrae ſuperficiem adſtringuntur, ſalubris atque ſerena
atmoſphera ſanitati atque vitalitati noſtratum haud parum
opitulatur.

§. 8.

Fumus.

Generalioribus hiſ de natura aeris et atmoſphaerae
conſtitutione in Liuonia expoſitis, neceſſe nunc eſt, vt ad
ſententiam III. a FISCHERⁱ⁾, in rebus non naturalibus
exponendis, de fumo velut de ſolemni ſingularique aeris in-
ter noſtrates differentia quaedam adiiciamus. Diu nimi-
rum inualuit mos inque conſuetudinem, rerum ſemper in-
credibilium matrem et in corporibus noſtratum miros ef-
fectus producentem, abiit, vt a primis partus diebus (vtpo-
te qui in balneis noſtratum plerumque abſoluuntur^{k)}) in-
fans mundetur atque ablutus, poſt vnum vel alterum diem
ex balneariis hypocauſtis in horreolum transferatur, vbi
autumnali atque hiemis tempore non ſolum frumentorum
exſiccatio inſtituitur, ſed quoque hiberna habitacula po-
nuntur. Horrea illa vno aditu ſaltem atque duobus ſpira-
culis praedita, ingentes continent fornaces, quae calefa-
ctae, per ianuam ſpiraculaque aperta craſſiorem quidem fu-
mi partem emittunt, ſubtiliores vero et tenuiores carbo-
num vapores relinquunt, quos clauſis aperturis tota ruſti-
cana familia inſugit quotidie. Hiſce vaporibus tempore veſ-
pertino, in primis hieme, fuliginofus admifcetur vapor te-
darum, quibus luminis gratia ad negotia ſua peragenda
vtuntur. Quodſi nunc fumoſi iſtius aeris vim atque effica-
citem in tuenda noſtratum ſanitate morbiſque praecauen-
dis perpendamus, iſte ob conſtringentem ſuam virtutem
pulmones eorum contra ſeueritatem atque viciffitudines
aeris praeferuare, hincque naſcituris alias in tam nobili cor-
poris parte congeſtionibus reſiſtere videtur: cum vero idem

C 3

iſte

i) Liefl. Landw. 2 Anhang, von der Peſt. §. 56.

k) l. c. §. 52.

iste et nimium exsiccat, et corruget, ob hanc ideo vim pariter quoque noxius euadit, et velut ficcus aer inflammatoriis morbis et infantibus in primis tenellis, nec assuetis, ob sal suum subtile venas pulmonum resorbentes intrans, sanguini admixtum, variolarum malignitati ¹⁾ aliquam occasionem forte praebere potest.

§. 9.

Alimenta ex regno vegetabili considerantur.

Principem inter omnia, ex variis naturae regnis defumta alimenta, locum habere vegetabilia, non solum Scriptura sacra testatur, sed et ipsa rei natura comprobare videtur. Ita enim Deus statim ac coelum et terram creauerat, primos homines his allocutus est verbis: „En ego vobis trado omnes herbas, quae sunt in omni terrae solo frugiferae, omnesque arboreo foetu praeditas arbores, semen parientes, quibus ad victum vtamini, ^{m)}. Neque exiguan hominum partem ad hunc vsque diem vegetabilibus nutriri, quid? quod plurima animalia bruta his ipsis vesci, animadvertimus. Quantum interea remotum est a nobis, illam reprehendere hominum multitudinem, qui victum animale, vtpote humoribus nostris similem, facile subigendum celeriusque nutrientem elegerunt, tantum nos ad comprobendam victus durioris et vegetabilis rationem pronos esse fatemur, talemque agrestibus in primis aliisque vitam laboriosam degentibus hominibus concedendam esse suademus. Quodsi enim principia vegetabilium naturam constituentia perpendimus et chemicis, acidum imprimis sal, cum terra, aqua, parte oleosa, spiritu rectore et specifico principio commixtum comprobantibus, assentimur ⁿ⁾, facile ad cre-

1) Lief. L. I. cit. §. 54.

m) Genes. I, 29.

n) Itaque cruda vegetantia, quaecunque fuerint, omnia habent in se aquam, spiritus dictos, siue corpora

scula inuisibilia, exhalantia, plerumque odorata, quae in ipsa illa aqua plerumque haerent, atque inde seorsum separata in auras abeunt; salem acidum volatilem; oleum volatile leue

credendum inducimur haec principia, vt alcaliſcenti animalium indoli aſſimilentur, et ita nouae mixtioni inferuiant, maiorem ideo ſolutionis gradum ad nouam ineundam mixtionem requirere, ſeu fortioribus digeſtionis et ſubactionis viribus, quam ipſas animalium carnes, vt pote corpori noſtro natura ſua iam magis ſimiles, opus habere. „Licet itaque, nutritio ex victu vegetabili expectanda, lenta quodammodo et parcior paulo fit, exinde quod vegetabilis ſuccus, per varia corporis organa immutatus, animale demum naturam acquirit, eo praetantior tamen habetur, et corpora firmiora reddit. Animalis contra victus, iurulentus inprimis, celerius quidem nutrit, ſed minimas ſolidarum fibras non ſatis obfirmat, et facile iterum diſſipatur^o). En igitur rationem, cur victus vegetabilis exercitatis ruricolis noſtris adeo conducat et illorum ſanitati magis conueniens iudicandus fit, quam alius. Atque ad illum eligendum non ſolum pauperie adſtringuntur, ſed etiam a benigna quoque natura inuitantur, quippe quae ob ſoli Liuoniae bonitatem conuenientemque climatis rationem ſalubria et egregiae indolis (§. 5.) alimenta abundanter iis largitur. Hunc igitur, cum expoſituri ſimus victum, de pane cerealium omnibus fere hominibus uſitatorum primo erit agendum. Nihil eſt, quod ſalutare magis atque conueniens noſtratibus eſſe poſſit, quam roborans illud Cereris donum, a ſuauiſſimo poetarum ^p) omnibus dapibus antepoſitum et ita laudatum:

Pane

leue odoratum fere odore proprio plantae; oleum magis fixum, ponderoſum, carbonem atrum, qui vaſis clauſis igne actus, et ſummo et diuturno fixus nigerque manet; cineres albeſcentes, qui manent ex carbone nigro, poſtquam aperto igne ille combuſtus fuit; ſalem, qui in hiſce cineribus latet, lixiuio inde eduſtus, fixus alcalinus; denique cinerum partem alteram, poſtquam

ſal eduſtus, quae terra ſincera vocari ſolet. Conf. *Boerhaav. elem. Chem. T. I.*

o) Conf. *Magnif. Ludwigi Inſtit. Phyſiol. P. IV. §. 758.* Qua de re ipſe Hippocrates bene obſeruauit: omne alimentum, quod aegre immutetur, aegre diſſipari; quod uero facile apponatur, facile conſumi. In lib. de alim.

p) Horat. epift. 10. Lib. I.

Pane egeo, iam mellitis potiore placentis.
 Viuere naturae si conuenienter oportet,
 Ponendaeque domo quaerenda est area primum;
 Nouistine locum potiozem rure beato? — —

Secalinus praesertim inter nostrates vsitatus, atque aliis panis generibus antepositus, ipsa quidem natura sua, ob densiorem feminis structuram ^{q)} omnibus aliis densior, ob allegatas (§. cit.) rationes siccus magis, validis tamen corporibus magis conuenit et melius nutrit. Quoad praeparationem durus quidem idem censendus est et ater, quoniam semel tantum teritur, nec incernitur, sed furfuri magis intermixtus coquitur. Neque tamen in modo coquendi *C E L S O* repugnare videntur nostrates, vtpote qui non fermentatum magis suadet ^{r)}. Non fermentatus enim et ficcior panis bene ab eis dissoluitur atque subigitur, hinc quemadmodum lentius nutrit, sic eo fortiora et validiora corpora reddit ^{s)}. Inter reliqua autem cerealium genera coctum in primis fagopyrum idemque acidulatum atque lacti coagulato admixtum, adeo aestimatur, vt dicerem fere, pulmentum istud non solum in agrestium ore versari, sed quoque in commune proverbium iam abiisse. Ex leguminibus vero (§. cit.) obiter commemoratis, semina camabis trita saepius in cibum adhibent, exque radicibus raphanum prae reliquis maximi faciunt eundemque adeo ipsis morbis haud raro opponunt.

Vt vero de ipsa praeparatione horum vegetabilium pauca addam, tenendum est, sal commune atque acetum, praecipua esse condimenta, quae cibis addunt. Quid vero efficaci illo et salutari condimento, sale communi vtilius, quidue tam duriorum ciborum digestionem iuuare magis potest?

Tri-

q) Magn. *Ludwig.* in *Institutt. Physiol.* §. 727.

r) *Celsus de Medicina Lib. II. cap. 24.*

s) Fermentatus vero debilioribus conducit. Aer enim elasticus vege-

tabilium fermentationis tempore sese expandens, crassiores et terrestres particulas magis soluit, acidum, oleum et s. p. liberiora redduntur et euoluuntur, atque alimentum tale facilius a mensuris nostris subigitur.

Tribuunt quidem ei vim exſiccantem; tot viſcidis tamen admixtum cibis canalem inteſtinorum non adeo exſiccare, nec etiam noſtratibus moleſtum evadere poſſe, potius ſtimulo ſuo humores digerentes allicere putandum eſt. Quid? quod appetitum ciborum incitat, viſcidum et crudum diſſolvit corporiſque humores ita attenuat, vt colatoria facilius permeent. Acetum autem cum ciborum macerationi opituletur, ventriculum ad fortiorem contractionem diſponat, et ad ſanguinem delatum blandam tranſpirationem inducat, iisdem omnino conueniens iudicandum erit. Licet autem vegetabilis eorum victus ſanitati atque valetudini admodum proſit, tamen ob eiufdem victus abuſum alioſque diaetae errores, viſcidum, acrimonia acida plerumque ſcattens, increbreſcit, quapropter viſcerum obſtructiones et ſaeppiſſime febres intermittentes pertinaciores producuntur.

§. 10.

Alimenta ex animalibus deſumpta.

Prouti animalium differunt genera, ita etiam cibus ex iisdem deſumptus, multiplex eſſe ſolet. Aliud enim eſt domeſticum genus atque manſuetum, ſylueſtre aliud et indomitum; aliud conſtituunt genus volatilia, aliud vero piſces. Quamuis autem nec vnum nec alterum horum animalium genus parce in Liunia diſtributum ſit, permulta tamen eorum ſunt, quae, ſi ad agricolas reſpicias, Tantali ſane dapes ſint dicenda. Alii enim, qui vrbibus noſtris propiores ruſticantur, domeſticis animalibus, armentis praefertim veſcuntur; alii vero iique remotiores, plura quidem maſtant, carnemque ſale conſpergunt et fumo indurant, ſed feſtiuis tantum et aliis ſolemnioribus diebus, veluti quando epulo ſacro vtantur, carnibus iis delectantur. Ferinas vero et volucres potius nobilium dapes, quam ruſticorum delicias putes. Primaria itaque fercula et alimenta, quae ex pecuaria re ad noſtrates redundant, lac atque butyrum ſunt. Vtrumque ob pabuli Lioniae praefantiam (§. 5.) optimae indolis reperitur. Lac quidem ſiue chylus animalium ex

D

fuc-

cis vegetabilium eductus inque vberibus secretus, cum in animalibus mutationem iam subierit et indolem eorundem aliquantisper induerit, a nostratibus non solum facillime digeritur, verum etiam citius in hominibus tam exercitatis apponitur, eosdemque egregie nutrit. Sic igitur succus ille, qui frequentius adhibitus, vitae sedentariae deditis, nimium nutrimentum praebet, inter praecipua et optima nostratum alimenta referes. Vbi vero pituitosum et acidum scatens coagulum in primis viis iam abundat, quippe quod, cum saepius lac acetariis immisceant, facillime exoritur viscidum, proinde et acidum noua incrementa capit, quae si ad sanguinem propellantur, cacochymiam humorum acidam, febres intermittentes aliosque morbos, ex hacce causa oriundos, producere solent.

Quodsi nunc ad pisces respiciamus, quibus adeo referatae deprehenduntur Liuoniae aquae, frequentius eos a nostratibus ad depellendam famem adhiberi fatendum est. Nec id improbandum esse arbitror, siquidem isti, nisi abusus accedat, haud incongrua Liuoniensibus praebere solent alimenta. Optime celerem ex piscibus assumptis nutritionem Ichthiophagi demonstrant, quales sunt maris rubri accolae, et Samogetae alique populi polo arctico propinquiores, quibus natura vix alia praeter piscium carnes largitur nutrimenta. „Hi vero, vti Cl. SVTERVS^{t)} tradit, cum „terra meliora ipsis neget alimenta, piscibus solis, vt vnico „fere et perpetuo alimento, fruuntur. Quae equidem oleosa „alimenta citam nutritionem illis praebent, vt, (quem „admodum accepit) decimo iam anno consuetum et absolutum „acquirant corporis complementum, generent et concipiant praecocius, raro tamen trigessimum vel quadragessimum ad summum annum viuendo superent.„ Piscium enim carnes eadem quidem ratione vt caetera animalia ad alcalescentem indolem vergunt, oleosis tamen atque terrestribus insuper particulis abundant, siquidem victu nutriuntur glutinoso, vibrante tamen et leniore motu agitantur,

t) l. c. §. 26.

tur, vix vero ita corpus mouent, vt oleoſi et crudi iſti humores ſubigi prorfus poſſint ^{u)}. Piſcibus itaque, cum eorum carnes humoribus noſtris aptiores iam ſint, citius quidem homines nutriuntur, interim tamen bene ſubacti ob laborioſam et mobilem hominum vitam celeriori etiam obnoxii ſunt deſtructioni. Iam ſi ad noſtrates regredimur tali victu nutritos, haecce alimenta eis conſentanea ſatis et conuenientia eſſe videntur, vtpote qui, non ſolum piſces bene digerunt, ſed etiam interpoſito ſaepius vegetabili victu, eoſdem corrigunt, et ita citiori deſtructioni humorum occurrunt. Accedit et hoc, quod illi marinos piſces rarius comedant, quam fluuiatiles, quippe qui in circumfluenti aqua vitam ſuam degentes, non adeo tenaces vti, marini reperiuntur ^{x)}. In primis vero ipſa inter noſtrates uſitata piſcium praeparatio, non ſolum faciliorem eorum reddit concoctionem, verum etiam piſcium indoli et naturae ſatis accommodata habenda eſt. Saepe nimirum ſalem nonnullis piſcibus adſpergunt, antequam eos ingerant, qua vero cura viſcidum et oleum eorum attenuatur, ita vt facilius concoqui queant. In primis illi piſces huc pertinent, qui Spratti (Strömlinge) appellantur ^{y)}, qui quidem halecibus Anglorum et aliorum populorum minores, commode tamen his deficientibus ſubſtitui poſſunt. Alii porro piſces aſſando praeparantur, vti ſunt Lampetrae fluuiatiles ^{z)}, aliique, aceto inſuper condiuntur, ſicque praeparati bonae indolis cenſendi ſunt. Igne enim iſtis ſubiecto, oleum et pinguedo magis elicitur atque alcalinum inde ſal liberius red-

D 2

ditum

u) Inde quoque intelligi poſſe videtur, cur marini piſces tanta atque eximia praediti ſint corporis vaſtitate; cum forſan motu haud adeo percuſſi, niſi, procellis grauioribus, gluten ſuum minus concoquere et extenuare valent.

x) Et hinc quoque apparet ratio, cur quando procellae ſaeuierunt, piſcium in mari viuentium carnes

praeſtantioreſ inueniantur, quam antea durante maris tranquillitate eſſe ſolent; quia impetuoſis maris fluctibus, caro illorum magis ſubigitur.

y) Vid. *Linnaeus* in *System. nat. Genus Clupearum*. p. 51. *Eiuſd. Fauna Suecica*. Stock. 1761. 8 p. 127.

z) Vid. *Linn. Syſt. Nat. Genus Petromyzon*. et *Faun. Suec.* p. 105.

ditum superfuso aceto corrigitur et temperatur. Sic etiam alii aere ficcati ad vsum diu feruantur; hique tamen minus nutriunt et difficiliter mitigantur, siquidem humidum parsque eorum tenuior in auram abiit, terrestres vero coacta remansit. Qui autem fumo exsiccantur pisces, ob ammoniacale fuliginis sal, acrimoniam quandam acquirunt, et ad faciliorem concoctionem atque subactionem apti euadunt. Itaque tali modo praeparatus piscium victus nostratibus optime convenire et non nisi per abusum iisdem molestus esse videtur. Tunc enim viscidum in primis viis adhaerens atque effusum, non solum obstructions producit, sed quoque, si sal insimul alcalinum eminens ex primis viis ad sanguinem delatum, motu huius magis euoluitur atque subtilius redditur, cacochymiam biliosam atque putridas febres gignere solet.

Haec itaque quoad qualitatem et indolem ciborum dicenda erant, ad ipsam vero quantitatem et copiam alimentorum quod attinet, vix quidem nostrates gulae nimis indulgere, neque tamen illos cibi minimi esse notamus. Nonne enim laboriosa eorum vita et corporis vehementes motus multa ex corpore dissipant? nonne etiam ipse frigidus aer et gelidum clima solida firmant et contrahunt, atque ita nouo quasi stimulo in ventriculum agunt et auiditatem intendunt? Excedentem interim illam ciborum assumptionem saepius ad generandam pituitosam et viscidam in primis viis colluuiem, conferre multum posse, inficiendum non erit.

§. II.

Potus.

At vero inter ea, quae ad conseruandam vitam corporisque integritatem requiruntur, non aer tantum et cibus, sed etiam potulenta, ponuntur (§. 6.) „Necessitas autem eorum, ex copia fluidorum corporis solida secundum naturam exsuperante, et ex se- atque excretionibus per fluida ingesta adiuuandis, patet, a). Hinc potus nostratum,

qua-

a) Vid. Mangnif. *Ludwig*. Inffit. Physiol. P. IV. §. 774.

quatenus valetudini ſtabiliendae et retinendae inferuiat, confiderandus, atque tam de variis eius generibus et potu ipſo, quam de quantitate et copia eiusdem aliquid dicendum eſt. Iam vero ſi ad varia ciuium noſtrorum potulenta, horumque reſpiciamus indolem, aqua in primis omnium et hominum et animalium potus vniuerſalis, etiam noſtratum communis reperitur, huiusque in vſu modum minime excedentes, ſanitati ſuae bene conſulunt, atque propter illius integritatem ſalubremque naturam vix vnquam morbis afficiuntur. Ditiore vero incolarum pars, cereuiſia, ex polenta cocta parata vtitur, quae vti Cl. S V T E R V S ^{b)} de accolis Baltici maris defendit, hiſque minus conuenientem iudicat, nec minus noſtratibus conuenire videtur. Cereuiſia enim, quae intercepta antea fermentatione cerealium paratur, ſpiritum quidem, ſed non nimis concentratum fouet ^{c)}, hinc ſpiritus animales leniter adauget, motus vitales blande intendit atque particularum nutrientium appoſitionem adiuuat; et ipſe quoque ob particulas oleoſo-mucilaginofas admixtas bene nutrit. Neque vero a cereuiſia nimia nutritio neque vaſorum repletio in noſtratibus eſt pertimeſcenda; ſiquidem motibus vehementioribus eam ſtatim ſubigunt atque diſſipant. Aliquid inſuper et ipſa eius in Liuonia coquendae hic confert ratio. Saepiſſime enim noſtrates in polentam iſtam, ex qua cereuiſiam parant, lapides iniiciunt ignitos et candentis metalli fragmenta, ſicque polentam fermentantem, antequam lupulus additur, per aliquod tempus ſovent; rarius vero polentam ſola aqua infuſa coquunt. Hacce igitur cerealium praeparatione, craſſiores et oleoſae particulae minus euoluuntur, quam ſi ipſa coctio praegreſſa fuerit ^{d)}. Hinc diluentem et leniter nutrientem vir-

D 3

tutem

b) §. 30.

c) Spiritus enim a crudis terreis cerealium partibus ob interceptam fermentationem nondum plenarie ſolutus eſt, ſed adhuc illis adhaerens, heterogeneae magis atque

ita minus concentratae indolis eſſe debet.

d) Ex hac ratione intelligi poterit, cur cocta cereuiſia facilius corrumpatur, quam alia; cur cocta pinguior, haec vero tenuior fiat.

tutem tali cereuisiae tribuit Ill. de FISCHER^e), coctam vero roborare magis et nutrire profitetur. Pauperior vero ideoque maxima ruricularum pars secundariam interdum cereuisiam bibit, plerumque vero alio fermentato, ex furfure fecalino fermentato atque aqua parato vtuntur potu, qui non tam roborando, quam diluendo potius efficacem se praebet, atque forsan ob fermentantem suam vim subactioni ciborum inferuire potest, interim tamen et iis, qui potu isto abutuntur, quae acidam iam acrimoniam in primis viis fovet, non raro molestus euadit^f).

Inter spirituosas fitis Liuoniensium leuamina, in primis spiritum ex frumento paratum in deliciis habent. Spirituosum hocce atque exhilarans remedium, ex spiritibus, vt ita dicam, vegetabilium compositum^g), atque ob velocitatem atque penetrabilitatem animalibus nostris spiritibus simile, repente iis sese quasi communicat, nervos excitat atque omnes circulantium humorum motus, se-atque excretiones, in primis vero insensibilem transpirationem blande promovet, tandemque ventriculum roborando et motum peristalticum adiuuando optime alimentorum resolutioni succurrit. Quemadmodum vero omne nimium in vitium abire solet, sic quoque praestantissimum istud rusticorum remedium atque multorum refugium, perniciosos edere solet effectus. Ille ipse enim spiritus, quo omnes corporis motus intenduntur, omnesque se-atque excretiones promouentur, si nimis et crebro vsurpatus fuerit, fluidissimas corporis partes dissipat, corporis siccitatem inducit, atque lente subrepentem mortem allicit, vel si quis frigido caelo transpirationis gratia copiose et immodice eum ingurgitet, eo quidem humores intensis corporis motibus excitatis exaestuuntur, citius tamen condensantur, cum subtilior reddita illorum pars eo citius

e) Lief. Landw. I. Anhang §. 15.

f) Ideoque Exp. atque Clar. Koerberus potum huncce ad dyfenterias efficiendas haud parum conferre posse, non sine iure suspicatur.

g) Ex subtilissimis nempe, vegetabilium partibus, acido in primis sale, oleo, atque aethereo principio, quae post interceptam fermentationem per destillationem ex plantis liberantur et accedente aqua colliguntur.

in frigidiorē ambientē exhalet abeatque atmoſphaeram. Spiffior inde remanens, ſi forſan in nobili corporis parte haeret, ſtaſin efficit vniuerſalem, quam vel repentina mors, vel ſi in minus nobilioribus partibus incluſa quieſcit, pernicioſes et inflammations, gangraena et ſphacelus ſequuntur. Ad quantitatem autem potus noſtratum quod ſpectat, deplorandi ſane ſunt illi, quos nec aliorum triſtia exempla, nec ipſius corporis mala praefagientes ſtatus atque experientia a peruerſo et intemperato ſpirituoſorum poculorum uſu deterrere valent. Hi ſi ſua bona cognoſcerent, et climatis bonitatem, et ciborum virtutem, potuumque diiudicarent vires, magis vitae ſuae parcerent, ad quam producendam tot efficacia illis data ſunt remedia. Hinc Ill. a F I C H E R pari- ter potuum horum abuſum inter maxima longinquitatis vitae Liunionſium retulit impedimenta^{h)}.

§. 12.

Motus et Quies.

Liunioniae ruricolae plerumque ad quietem magis et otium, quam ad motum et negotia proclives eſſe, haud commenti- tia traditio eſt; cauſſam tamen in ipſa corporis eorum indole et vitae ratione quaerendam eſſe putabis. Durior enim et terreſtris eorum victus, humores quoque terreſtres et grauiores generat, ſubtilior atque ſpirituosa pars, a terra, retinetur; hinc ad otium et inertiam magis, quam ad agilitatem et velocitatem natura ſua propenſi conſpiciuntur. Neceſſitas interim et pauperies, magna illa induſtriae incitamenta, ſaepius quoque noſtros a requie ad motum reuocant, et ad laborem et exercitationem compellunt. Quid autem vtilius atque ſalubrius corporibus eorum contingere poteſt, ſiquidem „ignauia corpus hebetat, labor vero firmat, illa „maturam ſenectutem, hic longam adoleſcentiam redditⁱ⁾.” „Nullus enim quieſcentis fibrae eſt motus, ideoque nulla „etiam humorum propulſio contingit, praeter eam quae a „folis

h) L. cit. 2ter Anhang §. 54.

i) Celf. Lib. I. cap. 1.

„solis vitalibus motibus pendet ^{k)}.” Exercitatione itaque corporis, augentur motus vitales, hinc quoque progressus humorum omnesque se-atque excretiones expeditius sequuntur; et per eam ipsam totum corpus nutritur. „Ad nutritionem enim non solum transitus fluidi per vasa minima et superficialia particularum adhaesio requiritur, sed etiam, vt vera applicatio fluidarum partium ad solida fiat, necesse est ^{l)}.” Quo grauior autem et densior fluidorum applicandorum est indoles, eo validiorem vim applicationis requiri putandum est. Ex his igitur liquet, quantum nostratibus, qui terreis quasi humoribus scatent et compactis, motus durior ad firmam solidamque praestandam nutritionem conducat. Quodsi vero illi, vti accedente solis nimio ardore interdum fieri solet, nimis agitentur atque moueantur, vehementi hac corporum exercitatione fibrarum siue solidarum partium infringitur robur, fluidissima dissipantur; reliqui humores inspissati coeunt, acresque in illis particulae magis magisque euoluuntur, atque ob id febres malignae, neruosae et destructoriae sequuntur omnino.

§. 13.

De Balneis.

Hanc de motu nostratum generalius exhibitam rationem, vt latius explicem, de Balneis eorum, veluti de speciali differentia motus, quibus non solum ad sanitatem seruandam, sed etiam ad morbos debellandos frequenter vtuntur, quaedam addere vtile erit. Minime quidem de lauatio-
ne in frigida aqua, quam ineunt aestate, corporis refrigerandi, et vehementiorum sanguinis agitationum compescendarum gratia, sed de calidis lauacris, quae ad humores et motus corporis promouendos, parantur, sermo instituendus est. Non solum in vrbibus Liuoniae balnea videmus exstructa et communi vsui accommodata, sed ruri in primis quili-

k) V. Magn. *Ludwig*. Institit Physiol. P. IV. §. 815.

l) ib. P. I. §. 254.

quilibet agreſtis in exſtruendo domicilio occupatus, quam primum fundamentum iecit, de ponendo balneolo cogitat. Placet itaque breuem, quam Cl. WALTERVS ^{m)} de Balneis noſtratum expoſuit deſcriptionem, hic inferere, vt intelligi poſſit, quomodo lauacra talia ab illis inſtituantur, et quomodo illis vtantur:

„Plerumque, ait, peculiaris ipsis deſtinata eſt domus, „quae tamen non niſi vnicam exhibet contignationem. „Haec quidem vt plurimum ex ligno paratur, ſolum tamen „lapidibus ſtratum habet, canali pro abducenda aqua inſtru- „ctum. Communiter per murum intermedium in duas di- „viditur cameras: quarum altera ipſi balneo, altera vero „variis reponendis rebus, ligno, aquae, ſuppellectili neceſ- „ſario deſtinatur. Et in hoc muro locum obtinet fornax, „quae ipſa tamen in conclavi poſita. Haec quidem forni- „cem ſiſtit, ex lateribus vt plurimum conſtructum. In an- „teriori, quae conclaue ipſum reſpicit, parte ſtratum, ela- „tius a fundo fornacis erectum eſt, ex multis lapidibus com- „poſitum, cuius latitudo pro fornacis amplitudine differt. „Anterius fornax aperturan magnam in hypocaustum deſi- „nentem habet, quae valuula inſtructa eſt. In poſteriori „autem parte, ſupra praefurnium, aliud foramen minus exit, „per quod fumo tranſitus patet. Prope parietes camerae „lauacro deſtinatae ſcamna adornata ſunt, quaedam elatio- „ra, humilia alia. In his balneum uſurpaturus vel ſedet, „vel iacet, prout aut corpus lauare aut ſudatione vti cupit. „Fornacem aliquot horas ante copioſo inſtruunt igne, vt „ſubinde fere candeat: flamma autem extincta, poſterius „foramen obſtruunt, ne calor exeat. Anterius tunc oſtium, „cuius valuula ante clauſa, et luto firmata erat, aperiunt. „Modum vero ipsis lauacris vtendi ita exponere pergunt: „Su- „daturus, inquit, plerumque altius occupat ſcamnum, at- „que in eodem decumbit. Candenti poſtmodum laterino „ſtrato, prout maior vel minor deſideratur aeſtus, aqua par- „cius

m) in diſſ. inaug. de Balneorum praefidio B. *Quelmatzii* habita. Lipſ. aquae ſimplicis uſu diaeletico ſub 1744. §. 21. 22.

„cius vel copiosius affunditur, Haec cito in halitus resolu-
 „ta, vapore hypocaustum replet, quem vel balneans ipse,
 „vel ministrans quidam fascibus, (ex furculis betularum an-
 „tea aqua maceratarum confectis) ad corporis superficiem
 „adigit. Simul his fascibus cutem caedunt, sanguinemque
 „ad habitum externum alliciunt. Sic cutis turgere, et ru-
 „bere incipit, sudorque praesertim, si largius aqua funditur,
 „copiose profluit. Id tam diu continuant, quamdiu sudatio-
 „ni inhaerere desiderant. Postmodum aqua calida corpus
 „in inferiori scamno abluere patiuntur. Et talis quidem
 „aqueus vapor etiam excitari solet, si simplici tantum bal-
 „neo vtuntur: ad gradum nempe caloris pro re nata augen-
 „dum. Obseruanti patebit, quam subito aestus ab aqua,
 „candentibus his lapidibus affusa, increseat. Qui autem cor-
 „poris tantum calidi lauandi gratia, hypocausta ista ingre-
 „diuntur: ii in inferiori scamno sedent et sudanti ministrant.,,
 Atque haec sunt, quae W A L T H E R V S habet, ita sane com-
 parata, vt nihil quidem de balneis nostratum addere nobis
 liceat, sed effectus tantum eorum, et quid ad sanitatem Li-
 voniensium fulciendam conferant, examinare nobis licitum
 fit. Cum solida eorum firmiora, fibraeque ob victus in pri-
 mis rationem duriores sint atque tota corporis superficies
 ob gelidam atmosphaeram strictior obseruetur; haud leuia
 de lauationibus istis promanare emolumenta, coniiicimus.
 Quantum enim tales calidae lauationes, cum sanguini blan-
 dum communicent calorem, et humorum motum ad exter-
 nam corporis superficiem alliciant; cum quoque fibras et
 solidas partes emolliant, vt spasmo remoto corporisque spi-
 raculis apertis sudore subsequente viscidum resolutum et
 attenuatum dissipari possit, quantum, inquam, dictae laua-
 tiones ad aequilibrium solidarum et fluidarum partium, siue
 sanitatem conseruandam conducant, nemo non intelliget.
 Fieri tamen potest, prouti id Ill. F I S C H E R obseruauitⁿ⁾:
 vt vehemens illa corporis atque humorum spissiorum agita-
 tio, infantibus tenerrimis eueniat molesta, quoniam ii saepe
 mox

n) L. cit. 2ter Anhang. §. 52.

mox poſt partum, ſi ſomnum capere nequeunt, a parentibus ſuis faſcibus et calida aqua per totum corpus fouentur, vt ſanguine exaeſtuato et ſenſibus et neruis obnubilatis, quaſi inebriati ſomno conſopiantur. Addit inſuper laudatus iſte Vir, in infirmioribus ſolummodo, atque ſi imperite et incaute in ea re verſentur, conuulſiones aliaque incommoda eſſe pertimeſcenda. Itaque, cum raro a parentum deſlectant virtute, et perraro imbeciliores a valentibus atque robuſtis naſcantur^{o)}, minus conſueta iſta cenſenda eſſe, arbitror.

§. 14.

Somnus et Vigiliae.

Nihil praecipui Liuoniensibus in ſomno et vigiliis prae aliis gentibus a natura datum eſt. Hoc tantum agricolis noſtris proprium eſſe ſolet, vt ſomno potius quam vigiliis indulgeant. Neque id adeo iis, tam ob noctium diurnitatem, et feruidae aeſtatis incommoda, quam ob paucitatem ſpiritum animalium (§. 12.) atque vehementiam laborum vitio verti poterit. Hinc ſane

Somnus agreſtium
Lenis virorum non humiles domos faſtidit p).

§. 15.

Excreta et retenta.

Neque praetereunda nobis, quae de ſalutaribus corporis euacuationibus, noxiaque euacuandorum retentione, quatenus ad Liuoniensibus ſpectant, annotanda ſunt. Ab hiſce enim naturalibus corporis excretionibus non ſolum temperamentorum varia indoles atque valetudinis diuerſa ratio, ſed etiam morbi ipſi atque adeo euentus dependent et emanant

E 2

nant

o) Fortes (enim) creantur fortibus et bonis:

Eſt in iuuenis, eſt in equis patrum

Virtus: nec imbellem feroces

Progenerant aquilae columbam.

Hor. Carm. Lib. IV. od. 4. De indole Drusi.

p) Hor. Lib. 3. od. 1.

nant, prouti eae vel parciores vel effusiores sunt, vel tempestiue vel intempestiue fieri solent. Potissimum vero illa euacuatio, quam insensibilem transpirationem vocamus, parcior inter nostrates obseruatur. Ad hanc rem autem tam coeli conditio, quam habitus corporis strictior (§. 7.) et vestimenta, et habitationum constitutio multum conferre videntur. Quodsi enim vestitus rationem ponderemus, pelles quidem et panni densiores ibi vix vnquam deficiunt; plerumque tamen nec collaribus, nec calceis vtuntur, minime vero ocreati procedunt. Calceis substituunt calceamenta ex arborum libris texta, interdum quoque soleas ex corio nondum perfecto paratas plantis pedum adstringere solent. Domicilia autem eorum ita exstruuntur, vt, postquam tigna coaggregata fuerunt, praeter muscum nulla alia ad explenda tignorum interstitia obturandasque iuncturas apta interposita conspiciatur materia. Anne igitur eiusmodi domicilia tam leuiter exstructa magis ac alia iniuriis atque violentiae aeris exposita esse censendum sit? Quod ad ceteras corporis excretiones pertinet, salivae fluxum ob herbae Nicotianae vsum, largiorem quidem, iis tamen vix contrarium iudicandum esse, monemus, cum id, quod ob transpirationem parcius procedentem in corpore retinetur, per istas salivae vias paullo largius dissipetur. Sique tandem de sexu sequiori hic quidquam monendum est, tardius in iis catamenia erumpere citiusque eadem cessare notamus.

§. 16.

Animi habitus.

Vt vero de animi Liuoniensium quoque affectibus, quaedam differamus, statim notandum est, iucundas in primis commotiones rarius nostratibus opitulari, quippe qui laboriosa seruitute oppressi, tranquillitati et voluptatibus nati vix esse videntur. Neque etiam hi ipsi, vtpote ab inuidiae procellis et curarum aerumna remoti, ingratis saepe commoventur affectibus. Praeter seruilem enim timiditatem atque temulentiae fociam, iracundiam puta, vix tanti concitantur

tantur animi motus, vt valida eorum fanitas grauiora exinde capere poſſit detrimenta. Atque hoc de rebus non naturalibus praefari licuit, antequam vero ipſam nunc morborum inſtituamus contemplationem, iuuabit ſane quaedam de liberorum ſubiungere educatione, vt cognoſcatur, qualem ab ineunte aetate illae res cum noſtratibus rationem habeant, quidue conſuetudo in firmanda valetudine valeat.

§. 17.

Educatio liberorum.

Quam primum infans ex matris vtero exclusus fuit, nullum aliud exhibetur alimentum, quam quod ipſius matris vberiores largiuntur mammae. Ruſtica vero mater, lac illi praebens, illico poſt puerperium agreſtibus et durioribus cibis, atro nimirum pane, leguminibus, oleribus, viſcida carne ſuilla, lacte coagulato, hiſceque omnibus ſemper ſale conditis veſcitur, atque ad ſitim depellendam vel ſimplici aqua vel potu fermentato ex furfure et aqua parato vtitur. Sic ex viſcido atque aſperrimo matris victu nimis attenuatum et ſubactum infantibus praebetur alimentum, quod quando ſanguinis vias intrauit, a prima quidem aetate ſpiſſiores in corpore tenello generat humores, facta tamen appoſitione, eo ſolidiorem huic conciliat compagem. Neque etiam infantes diu hancce obſeruant victus rationem; ſtatim enim poſt aliquot meſes iam ſolidiora, imo omnia, quibus ipſa mater vtitur, iis exhibentur alimenta ^{q)}. Aſperrimus igitur ille victus corpora format duriora, et robore plena, vt inde parentibus ſuis magis magisque ſimiles euadant infantes. Nec minus quoque ipſi parentes atmosphaerae rationem habent, eiusque viciffitudinibus et moleſtiis infantes exponunt, hoſque capite inoperto ſemper incedentes atque non niſi induſio tectos ad ſolis intemperiem aequae ac hiemis feueritatem perferendam aſſuefaciunt. Neque mirum aliis gentibus videri debet, ſi quando infantes noſtratum nudos

E 3

in

q) Liefl. Land. §. 54. 2. Anhang.

in niue vagari, nimiisque forsan frigoribus horrentes in horrea calefacta regredi, vix vero tepefactos denuo in eadem aere ambulare, percipiant. Sic enim et (§. 13.) balneorum insuper vsu et fumo horreorum (§. 8.) corpora eorum indurescunt, et ad molestam laboriosamque vitam tolerandam aptiora euadunt, imo ad validam et diutinam senectutem disponuntur.

§. 18.

Corporis habitus, statura, et sanitatis indoles.

Sicuti effectus ad causas suas semper referri et ex iis diiudicari solent, ita etiam corporis habitum et sanitatis rationem ex antea dictis colligere facile poterimus. In vniuersum itaque nostrates habitu corporis gaudere stricto, et viscido magis humidoque, simul tamen valido atque robusto, adnimaaduertendum est. Ad corporis quidem confirmationem et incrementum, multum alimenta conferunt, in primis quando maiori magis quam minori copia adsumantur. Interim tamen laboriosa nostratum vita, climatis feritas, et dura educationis necessitas, rigida duraque solida reddunt, quae, quo duriora esse solent, eo magis resistentiam pariunt, ita vt minor expansio, minorque particularum nutritiarum collectio fieri possit. Ob hanc itaque causam nostrates densioris et rigidi habitus atque breuioris staturae conspiciuntur. Ad viscidam vero indolem tam rigida atmosphaera, vtpote quae magis condensat humores quam dissipat, tam crudus et viscidus victus difficiliter immutandus et dissipandus conferre videntur, Ipsa itaque sanitatis conditio ob fortiorem et validum corporis habitum firma quoque et valida erit dicenda, Ipsique humidae humorum naturae longaeuitatem Liuoniensium aliqua ex parte tribuendam esse, non in opinione dubia res est^{r)}.

§. 19.

r) Conf. Lomm. in Comm. de San. tuend. in Lib. I. Celf.

§. 19.

Cauſae morborum praediſponentes.

Talis itaque eſt ſtatus Liuoniensium ſanus: ad indolem morborum illuſtrandam vltcrius progrediamur neceſſe eſt. Ad hanc vero declarandam iuuabit, ſi exponamus, quomodo ex cauſis illis ſanitatis, quae tamen ſimul occaſionales morborum dicuntur cauſae, generentur praediſponentes, ſiue qua ratione eae proportionem fluidorum ad ſolidas partes, eorumque mixtionem ita mutant, vt ſenſim ſenſimque cauſae proximae morborum exinde orientur. Sicuti omnis fluidorum ad ſolida relatio et proportio in corporibus hominum varia eſt, ſic etiam ipſae cauſae praediſponentes variare ſolent. Ex hiſce antem diuerſis, quae obſeruantur, fluidorum ad ſolida proportionibus, illa, quae omnibus hominibus eſt propria atque communis, temperamenti nomine inſignitur. Haec itaque ad numerum iſtarum praediſponentium cauſarum, quae omnibus in hominibus exiſtunt, referenda ſunt. Cum autem tam diuerſae ſint fluidorum mixtiones, variaequae ſolidorum qualitates et conditiones, vt cuiſlibet homini proprium ob hancce cauſam tribuant temperamentum; hinc in conſiderandis temperamentis, more maiorum, ſecundum generalem quatuor temperamentorum ordinem cogitationes noſtras dirigere licebit. Ad duo in quacunque temperamentorum contemplatione reſpiciendum eſſe puto, nimirum ad ſolidas atque fluidas partes, quippe quae pro diuerſa ratione diuerſa temperamentorum conſtituunt genera. Quodſi ſolida noſtratum contemplantur, haec vti (§. 8.) monuimus, ob aerem frigidum et conſtringentem, atque ob victum duriorum terreſtrem, pariterque ob motus corporis vehementiam, firma et denſa; fluida vero, ob gelidam quoque atmosphaeram, humores inſpiſſantem, aequae ac ob victum ſaepiſſime viſcidum glutinoſum, largiora quidem, quoad quantitatem, ſpiſſiora vero, quoad indolem et glutinoſa, erunt cenſenda. Reſpectu igitur ſolidarum partium Liuonienses ad ſtrictum, reſpectu fluidarum vero ad phlegmaticum inclinare videntur temperamen-

ramentum. Neque tamen in vno eodemque homine, vna eademque semper deprehenditur temperamenti ratio; quid mirum, si illam in nostratibus in vniuersum consideratis saepius immutatum videamus? „Nullum enim hominum genus esse existimo, in quibus maiorem mutationem, idque „breui tempore, sanguis subeat, quam in rusticana hacce „gente; iis enim, quibus verno tempore, sanguis densus ac „glutinosus detractus est, sub aestatis initium data alicuius „morbi occasione, viuus ac floridus apparet, tanta est „exercitationis vis ac aeris potestas, vt tam prompte in con- „trariam crasin transeat humorum massa, quod non sic in urbana gente obseruatur^{s)}. Quamuis itaque hieme plerumque phlegma et pituita in nostratibus abundant, eos tamen aestate ad biliosam crasin magis vergere obseruamus. Hinc accidit, vt, quando febres intermittentes minuuntur, continuae et biliosae ingrauescant.

„Ad aliam accedimus causarum praedisponentium classem, temperamenti subiungendam, ad illam nimirum deprauationem fluidorum vel sanguinis vel inde deductorum humorum, vbi in sua mixtione et aggregatione, atque globulorum coniunctione, a naturali hominum statu recedunt; „ quam cacochymiam appellant^{t)}. In eo haec differre videtur a temperamenti, quod haec omnibus hominibus propria omnem quoque cacochymiam praecedere debeant, cacochymiae vero ex illis aliqua ratione dependeant, eaque sequantur. Vt enim temperamenti in homine indoles comparata est, sic etiam ad hunc vel illam cacochymiam dispositos homines reperimus. In Liuonia nimirum phlegmaticum praedominari diximus temperamentum: hinc quoque pituitosae cacochymiae morbi quoque ex illis oriundi ibidem praedominari solent. Quodsi vero pituitosa eorum indoles ob anni temperiem et vitam nimis exercitatum magis ad biliosam vergat, cacochymias etiam biliosas suboriri animaduertimus.

Sed

s) Conf. Cl. Ramazini de morbis artif. diatrib. quae extat in oper.

t) Vid. Magnif. Ludwig. in Instit. Pathol. P. I. §. 939.

Sed ad aliam cauſam praediſponentem, plethoram nimirum progrediendum eſt. Vera plethora, quae in abundantia ſanguinis boni rubicundi conſiſtit, inter noſtrates quidem aſſe poterit, quando gulae minus indulgent, ſimul quoque otio ſe dicant; interim, cum laborioſa vita ſanguinis abundantiae potiffimum aduerſetur, vix adeo plethorâ haec ipſis pertimeſcenda erit. Minime tamen plethoram a debilitate ſic dictam in tam validis hominibus frequentius obſeruari putes,

§. 20.

Status morboſus Liunionenſium in genere conſideratur.

Liunionenſes valido et firmo corpore conſtitutos, magis ad ſanitatē atque integritatē, quam ad aegritudines et morbos procliues eſſe, experientia docet. Quamuis autem hi ipſi valentes magis atque fortes morbis diu reſiſtant, eodem tamen grauioribus et diuturnis quoque haud raro corripiti morbis obſeruamus. Ad hanc vero morborum diuturnitatē ipſa pariter corporis eorum indoles facit. Omnis enim fibra fortior diu quidem reſiſtit, antequam tonum ſuum amittit, quam primum autem haec ipſa labefactata fuerit, eo plus etiam temporis ad priſtinum robur acquirendum requirit.

In genere autem hos ipſos ob ingraueſcentem ſaepius cacochymiam pituitoſam et ſeroſam, potiffimum ad morbos chronicos atque lenteſcentes, nec adeo ad acutos, niſi ob allegatas cauſas pituitoſam cacochymiam in bilioſam mutantē, multo minus ad morbos a debilitate oriundos procliues eſſe, quilibet, qui firmitatē et robur ſolidorum conſiderauerit, concedet. Vt igitur ſpecialius quoque omnes inter eos occurrentes morbos, tam ſolemnioreſ, quam rariores tradere atque exponere queamus, neceſſe erit, de omnibus morbis, qui vel uniuerſales vel particulares dicuntur, ita differere, vt uniuerſalibus ad ordinem trium ſyſtematum, ſanguinei nimirum, ſeroſo-lymphatici et neruoſi

F

prae-

praemissis, particulares pro differentia corporis, cauitatum et extremitatum, examinentur.

§. 21.

Morbi uniuersales in Liuonia.

I. Morbos systematis sanguinei vel febres, vel inflammationes, vel haemorrhagias esse, experientia docet.

A. Februm omnium communiores intermittentes Liuoniae incolas inuadere tenendum est. Nec sane mirum, siquidem saburra praesertim victu largiori, viscido et lentefcente in primas vias inducta, et sensim sensimque ad sanguinem delata, nec minus quoque ipsa transpiratio saepius suppressa, vnde eliminandi humores coguntur, atque ad istam in minimis vasculis disponuntur, occasionales suppeditat causas. Ad praedisponentes vero humidum et frigidum temperamentum atque cacochymia pituitosa referri merentur. Ex omnibus vero intermittentium februm speciebus, scandalo illo medicorum, quartana nimirum, rarissime nostrates affiguntur^{u)}; Haec enim laxa magis atque labefactata, quam fortiora et stricta corpora invadit; quare etiam quotidianae, quippe quae materiam morbificam leuiter tantum mouent et agitant, et debiliores tantum infestant, rarius occurrunt. Continuas vero febres nostratibus saepius funestas, catarrhales in primis malignas notemus. Quod ad catarrhales benignas haud raro occurrentes attinet, transpiratio imminuta et serum acre remanens, viscidaeque humorum in pulmonibus congestiones istis nascituris ortum praebent. Malignas vero ob coniunctam corporis debilitatem, nimio calore, vel nimia in primis defatigatione inductum, ad secretiones se rosas non rite procedentes, biliosas cruditates eliminandas plerumque post feruidam aestatem, quam frigidus subsequitur autumnus, vel quoque post longum gelu in nostris regionibus vagari, purpuras tamen rarius subuenire obseruamus. Quodsi autem pluuiosis praesertim tempestatibus cutis nimis relaxata fuerit,

u) Lief. Landw. §. 56. 2 Anhang.

rit, ita vt per tranſpirationem impeditam, aliasque cauſas, inducta materia morboſa expelli nequeat, ſed potius in pus tranſeat, tunc etiam Liuonienses in purpuras incidere videmus. Quod ad variolas et morbillos ſpectat, hi forſan ob rationem (§. 8.) allegatam ſaepius maligni naſcuntur. Grauioreſ vero febres, vti ſunt ſcarlatinae, petechiales, imo ipſa peſtis calidis et minus ſalubrioribus regionibus magis propria, per raro ſub noſtro coelo graſſantur; Itidemque lentibus febribus, quippe quae plerumque in imbecillioribus ad ſuſceptam acrimoniam ſubigendam proſerpunt, nativamque ſaepius diſpoſitionem praefupponunt, rarius noſtri corripuntur.

B. Ex inflammatoriis morbis ſaepiſſime pleuritis ingraueſcit. Ad hanc enim vita exercitata, qua pulmones fortius agitantur, victus durior, ſpiritus frumenti abuſus, aer ficcus, repentinae aeris mutationes atque fumus multum contribuunt; hinc eriſipelate ob ſerum acre, a tranſpiratione ſuppreſſa orto ſaepius afficiuntur.

C. Si tandem haemorrhagias perpendamus, frigidus quidem aer, nimis corporis motus, et potus ſpirituofi abuſus quicquam conferre poſſunt; vix tamen adeo inſignis ipſis ineſt plethora, ſolidisque tanta debilitas, vt forte ad rupturam ſint proclives.

II. Systematis ſeroſo-lymphatici, qui ſaepius noſtraſ inuadunt et corrumpunt morbi, ſunt ſcabies inprimis et venerea lues, arthritis interdum atque hydrops, raro hypochondriacum malum, rariffime ſcorbutus.

Ad ſcabiem multum faciunt: tranſpiratio laeſa, ſerum acre in humoribus euolutum vel per contagium ſuſceptum, immundities linteorum cet. Odioſa autem atque ſordida venerea lues, ante hos quinquaginta circiter iam annos, ita oram noſtram peruafit, vt non ſolum ſinguli pagi, ſed quoque inſignes Liuoniae tractus inde inſicerentur; v) adeo vt ex ſummo Ruſſorum regiminis iuſſu et mandato Profeſſoribus Academiae Pernauiae tunc temporis florentiffimae,

F 2

omnis

v) Vid. Tract. cit. Exper. Koerb.

omnis cura et diligentia in eradicando hocce malo committeretur, sumptusque infimul ex summo aerario iisdem suppeditarentur. Quod ad ipsius mali originem attinet, contagium eiusdem ex Russorum, Borussiam contendentium, muliebribus susceptum, et sensim sensimque ruricolis nostris communicatum fuisse, tradunt. Hydrops vix quidem laxitate nec facili ad rupturam dispositione morborum, nec visceribus labefactatis, magis vero cacochymia pituitosa, interdum transpiratione suppressa, saepius spiritus frumenti abusu, nonnunquam vero febribus intermittentibus neglectis inducitur.

Et multi quoque arthritide vexantur: victus enim crudus, terrestris, transpiratio suppressa, lymphae acrimonia terrestriumque particularum abundantia, vel quoque Scabies retropulsa, ansam per saepe praebent.

Hypochondriacos nostrates vix dicere poteris: nonne enim huic malo, quippe quod, lymphae visciditati atque atrabilariae acrimoniae originem suam debet, viscera valida et vita exercitata valide obsistunt? Nonne eadem haec et stasibus sanguinis et lentiori in primis humorum in venis portarum progressui, simulque singulari debilitati et irritabilitati neruorum, semper malum hocce concomitante occurrunt et aduersantur?

Quod ad scorbutum attinet, hunc quidem inter familiares Liuoniensium morbos nonnulli *) retulerunt, quibus tamen nostri obseruatores contradicunt. Neque id illi, qui nostris aduersantur, rationibus probare poterunt, cum scorbutica labes, magis ex defectu debitae in aere in primis sereno et sicco exercitationis et putrida humorum dispositione exoriatur. Licet itaque transpiratio inter nostrates saepius sit imminuta, vix tamen tantum inde acquirunt corporis debilitatem, vt acre serum, putredinosum corpori inducat statum. „Nec etiam exhalationes aquae marinae ipsa vt causa veri scorbuti afferri queunt, cum cognitum

*) V. Hoffstadii diss. inaug. de morbis certis region. et popul. Praesid. F. Hoffmanno. Halae 1725.

„gnitum ſit, aquam marinam, quae aliis morbis, v. c. a vi-
 „ſcido oriundis, glandularum obſtructionibus, medetur, uſu
 „continuo non quidem curaffe, minime tamen veros ſcor-
 „buticos grauioribus incommodis affeciſſe y).“ Hinc etiam
 dictus ille morbus, ſi nauas excruciat, magis motus defe-
 ctui, et victus rationi atque ſolis calori, quo humores ad
 putredinem diſponuntur, quam humiditati maris tribuendus
 erit. Hinc igitur ſcorbutum aut nunquam aut rariffime in-
 colas noſtras inuadere putandum eſt.

III. Morbi ſyſtematis neruoſi, licet inter ſolemnioreſ
 referri nequeant, rariores tamen vix eſſe ſolent. Cum enim
 omnia corporis fluida deprauari queunt, nerueum proinde
 fluidum forte vitiari poſſe crederem. Non ſolum vero haec
 ratio, ſed aliae quoque cauſae aſſumendae ſunt: materia
 verbi cauſa male mota et ad crebrum neruoſque delata, ob-
 ſtructio vaſorum lymphaticorum circa neruoſ, a nimio fri-
 gore ſaepius exorta, et alia plura, quae apoplexiam, para-
 lyſin, conuulſiones, epilepſias, melancholiam et maniam,
 lipothymiam et ſyncopen, atque vertiginem morboſque ſo-
 poroſos inducere valent.

§. 22.

Morbi partium.

Tres in primis corporis cauitates, caput puta, et pectus
 atque abdomen innumeris affici et turbari malis vbicunque
 videmus. Ad capitis adfectus ſi reſpicimus, noſtrates licet
 collaribus non vtantur (§. 15.) grauedine tamen vix ſaepius
 laborare, magis tamen oculorum morbis, tam ob decubitus
 ſeroſos acres, quam ob ficcitatē aeris et forte ob niuium
 copioſarum radiatione affici videmus.

Ex pectoris vero adfectibus, tuſſi in primis atque rau-
 cedine laborant; ob fumum enim halitusque acres, ob viſci-
 dam dein et tenacem pituitam, vel bronchiis vel larynge vel
 faucibus inhaerentem, ob colluuiem porro ſeroſam eo dela-
 tam, atque ob ficcitatē demum harum partium internam
 ab aere ſicco inductam et muſculares et nerueae fibrillae ita

F 3

afficiun-

y) Conf. Magnif. *Ludwigius* in *Inſt. Med. Clinicis*, §. 501.

afficiuntur, vt motus organorum, respirationi et loquelae inferuentium, mutantur omnino. Rarius tamen in phtisin delabuntur, cum rarius imbecillitate pulmonum laborent.

Ex abdominis denique morbis, dysenteriam in primis et colicam nostrates infestare, notamus. Ad dysenteriam enim non solum ob victum acescentem, acrem, et fructus horaeos crudos, saepe commestos, sed etiam potissimum ob corporis exaestuantis refrigerium, vel autumnno feruidam aestatem subsequente (§. 7.) vel alio anni tempore admissum disponuntur. Colicam vero in specie flatulentam, pituitosam et biliosam, alimenta flatus et acrimoniam generantia, refrigerium, pluresque aliae causae inducunt.

Alii quoque vermes iis familiares esse volunt, contra quam tamen sententiam curiosiores obseruationes aduersantur.

Sexus autem si quando perpendamus morbos, nonnunquam quidem gonorrhoea maligna, raro tamen benigna masculos affici, foeminas vero fluore albo maligno magis laborare, hasque ipsas ad hystericum malum, ob vitam exercitatum, et systema neruosum minus irritabile, haud adeo propclius esse obseruamus.

Quod denique ad extremitatum morbos pertinet, perniones frequentiores ad climatis effectus referendos atque tumores oedematosos, haud raro occurrentes, febrium intermittentium in primis neglectui tribuendos exoriri, notamus.

§. 23.

Regulae sanitatis ex fonte Diaetetico desumptae.

His de morbofo nostratum statu explicatis, nostrum nunc est, vt exponamus, quomodo sanitas eorum tuenda, quae ratione morborum curatio dirigenda sit. Si sanitatis conseruandae ratio habenda est, talem Diaetam suadendum esse arbitramur, quae non solum rebus non naturalibus, sed etiam corporis naturae consentanea esse videtur. „Cuilibet
„enim

„enim propria eſt ſanitas, ſic ſingulis etiam ſubiectis propriae ſanitatis regulae ſeruandae ſunt^{z)}.“

Vt igitur in pauca conferamus, quae prolixius proſequi nobis non licet, ſequentes, quae vel ad ſeruandam ſanitatē, vel ad praecauendos morbos ſpectant regulae ſufficiant:

Ante omnia humida ſimulque frigida aeris conditio, atque ea etiam, quae tranſpirationem corporis adhuc impediunt et laedunt corrigenda, et leuia potiffimum veſtimenta cum calidis commutanda ſunt; et eligenda, quae tranſpirationem intendunt aut leuiter promouent, quorſum v. g. vel corporis exercitationum, vel quantum licet ſpiritum frumenti uſum referes, quippe quo circulus humorum augetur et aucta inde fibrarum elatiſticate, tonus earundem ſuſtinetur.

Tempore uero frigido et ſicco humectante diaeta et calidis lauacris utendum eſt, quae tamen ſeruida et ſicca tempeſtate fugere praestabit. Tunc enim frigidae lauationes conducunt; quaeque ob roborantem ſuam uirtutem in primis ſanibus et infirmis ex diuturno morbo ſuaderi poſſunt.

Ratione uictus, in tam frequenti piſcium uſu, ii prae reliquis, qui aceto parantur eodemque ſeruantur, concedendi, ita tamen ut panis ſufficienti inſimul nec parua adeo ingeratur, copia, neque tunc nimius frumenti ſpiritus uſus ſit.

Vt uero morbi praecauentur, aeſtate inclinante dyſenteriiſ et febribus malignis occurrendum et ob id eccoproctica in primis exhibenda ſunt, ut acrimonia bilioſa remoueat ſicque morbis naſcituris materies maligna auferatur.

§. 24.

Remedia ex fonte chirurgico conſiderata.

Inter primaria ex chirurgico fonte deſumta remedia, quae vel ad rectam retinendam faciunt ualeitudinem, vel iſſis morbis opponuntur, utique uenae ſectio referri ſolet.

Vtra-

z) V. Magnif. *Ludwigius* in *Inſt. Phyſiol.* P. IV. §. 682.

Vtraque vero haec, prophylactica nimirum et curatoria, sane nostratibus, non tam ob sanguinis quantitatem, quam potius ob validam corporis constitutionem, suadendum esse iudicamus. „Hi enim robusti et firmi homines magis ferunt sanguinis missionem, quam flaccidi, etsi aequae succidi; quia „propter firmitatem fibrarum, aequilibrium solida inter et „fluida, celeriter iterum restituitur^{a)}.„ In primis etiam vernalem venae sectionem facilius, quam autumnalem eos ferre, exinde perspicuum est, quoniam hieme semper maior, quam aestate collectio humorum in ipsis facta fuit. Hinc hieme quoque feliciori cum successu sanguinem ipsis detrahi posse quam aestate, minime dubito. „Nam pondus atmosphaerae „tunc temporis magnum, vniuersum corporis habitum premit valide, et corroborat, ac proinde sanguinis motum incitat; et frigus, siccitate praesertim adiuncta, vim fibrarum adauget, et plurimum, accedentibus adeo simul vtrisque, „vis vitae fortior euadit, et vel ipse corporis habitus pro tempore velut mutatus videtur: vnde, tali durante aeris „catastasi non solum robusti, sed etiam infirmiores facile tollerant venae sectionem^{b)}.„

Si quando autem de illa sanguinem detrahendi ratione, quae scarificatione et cucurbitularum applicatione instituitur, quaedam dicenda sint, egregium hocce a Cel. RAMAZINI^{c)} in febribus continuis ruricularum laudatum remedium, nostratibus pariter quoque conuenire posse puto.

§. 25.

Remedia pharmaceutica proponuntur.

Tria hic potissimum ex pharmaceutica classe ventilanda genera medicamentorum erunt, vomitoria nempe, purgantia, atque sudorifera. Ex his autem ea, quae primas vias euacuant et liberas reddunt, primaria esse videntur, cum eae viae saepissime grauissimorum morborum foueant causam,

a) conf. tract. Cel. Huxham. V. I. proleg.

b) V. C. Huxham. l. c.

c) de morb. artif. cap. 38.

cauſam, quae, ſi expellitur, peſſimis alias ſuboriundis malis occurrit. De vomitoriis itaque primo agendum nobis et explicandum eſt, quales ab iis adhibitis in Liuoniſibus producantur effectus, quidue valeant et ibi praeſtent. Cum viſcera noſtratum plerumque valida et fortiora ſint, ideoque vehementiorem requirant ſtimulum, vt mala materia qua ſcatent commoueatur, et pituita, quae ob victum ipſorum crudum, terreſtrem, tenaciſſimum ſaepius generatur, euacuetur, fortioribus ea propter vtendum medicamentis, hincque uſum vomitoriorum, quippe quae primas vias liberant, ſimul autem ob vim ſuam in ſecundas penetrant et agunt, in noſtris terris haud adeo pertimeſcendum eſſe, putandum erit. Nec minus iisdem valida purgantia diſſuadere nobis animus eſt, quippe quorum natura ita comparata eſſe ſolet, vt non niſi fortioribus commoueri poſſit remediis. Ex tot autem variis huius generis medicaminibus ea tantum eligere placet, quae pro ipſa corporum indole atque etiam pro vario rerum ſtatu accommodanda eſſe videntur. Pro ſubducenda itaque bilioſa acrimonia iuuabit in primis cremorem tartari cum ſero lactis, vel ſi fieri poteſt, Rhabarb. cum ſale medio exhibere. His enim non ſolum ob ſtimulum bilioſae cruditates ex primis viis expelluntur, ſed etiam eliminanda maſſa corrigitur et temperatur. Inter fortiora vero ſtimulantia, eis conuenientia, aloetica potiffimum ponenda eſſe arbitror, quoniam refinosa pars aloes, quamquam fibras corporis magis exſiccet, in pituiſis tamen hominibus magis reſoluendo et roborando agere ſolet ^{d)}. Sicuti vero aloetica proficua ſunt, ſic et alia actiua ex minerali regno deſumta terreis Medicamentis ſubſtituenda eſſe, autumo.

Quod ad doſin et proportionem purgantium non ſolum, ſed quoque omnium medicamentorum ſpectat, in genere

d) C. Magn. *Ludwigius* in *Inſt. Therap. gener.* P. II. §, 1568.

nere monemus, eam pro ipsa nostratum valida natura et corporis constitutione diiudicandam esse. „Imbecill-
 „lis enim hominibus rebus infirmiffimis opus est, me-
 „diocriter vero firmos media materia optime sustinet,
 „et robustis apta validiffima est e). „ Tandem quid
 fudorifera praestent, breuibus exponere licet. Haec
 enim cum semper hominibus pituitoso habitu corporis
 praeditis minus noceant, hinc quoque nostratibus fe-
 licius exhiberi poterunt. In primis tunc temporis, quan-
 do materia in corpore extricata fudoriferas vias petit,
 vel vbi suppressa transpiratio morbos inducit, ea ipsa
 necessaria erunt. Vbi vero nimia calefacientia aliena
 sunt, id, quod de putridis praesertim morbis valet, dia-
 phoresis autem sustinenda est, fortiora hinc fugienda
 sunt, acetum vini vero egregium istud remedium exhi-
 bendum est.

§. 26.

Medicinae inter Liuonienses progressus.

Postquam itaque statum morbosum atque sanum no-
 stratum exposuimus, nihil reliquum esse videtur, quam
 vt notitiam, quam ipsi de morbis suis habent, atque re-
 media, quibus vtuntur, breuioribus commemoremus. Haec
 enim non tantum ad historiam rei, sed etiam ad illum,
 quem (§. 21. 22.) de morbis dedimus catalogum illustran-
 dum valebunt.

Sicuti omnes morbi plerumque in vniuersales et
 particulares diuiduntur (§. 21.), sic etiam ipsa, quam ha-
 bent Liuonienses morborum diuisionem, (vtpote quo-
 rum nomina ab optimo Patre acceptas nunc tradimus)
 forte generali omnium morborum similis videtur.

Quo

e) Cels. de re medica Lib. 2. cap. 8.

Quod enim ad vniuerſales ſpectat, ſequentes in eorum numerum referuntur:

	<i>Denominationes Lettica</i>	<i>Eſtonicae.</i>
Febris.	Drudſis.	Kail, Kulm, toebbi.
Continua acuta.		
s. catarrhal. maligna.	Karſta Gulla.	
Purpura.	Frieſeles.	Penikeſſet Laadſed.
Variolae.	Pakkes.	Rouged, herved, pokkat.
Morbilli.	Mafeles.	Teetet, Sured, Laadſed.
Scarlatina.	Flekkes.	
Scabies.	Iſchiſchana.	
Lues venerea.	Pranzofchi.	Kunni toebbi, pranſuſſe toebbi, wenne kaern.
Eriſipelas.	Rofe.	

Particulares vero diuidunt, in

Capitis morbos, quibus ſubordinantur.	Galwa Saphes.	Hul toebbi.
Oculorum adfectus.	Azu Waina.	
Pectoris adfectus. ſiue generalit. Pleuritis.	Pakruſchu S.	
Huc ſpectat Grauedo.	Eenahſis.	Koojas, Külgepuſk, piſti toebbi.
Abdominis m. Dyſenteria.	Wedera S. Wedera laiſchana S. Winnam zaureet.	Koehho toebbi, werri toebbi.
Offium morbos. Arthritis.	Kaulu Saphes. Melmenu Sehrga.	Lun wallo toebbi.
Malum hiſtericum appellat	Mahtes waina.	Emma toebbi.

En! itaque morbos eorum praecipuos; videamus nunc quomodo methodus medendi a noſtratibus inſtituta diuidenda veniat. Quatuor in primis ab iisdem in uſum recepta ſunt remedia, raphanus nempe, ſpiritus frumenti, balnea et abdominis frictions. Raphanus licet ob flatuſ, quos generat, debilioribus moleſtus eſſe ſolet, fortioribus tamen et validis hominibus admodum conueniens eſſe videtur, quoniam viſcidum in primis viis diſſoluit, hocque ſolutum

per vrinae vias expellit. Abdominis vero frictio, Laitifchana, Brauzifchana appellata, ad tollendam ventriculi plenitudinem et remouendos fpafinos abdominales, idoneum fatis effe remedium arbitramur.

In febribus in primis intermittentibus, quas in adultioribus frumento et pipere curare folent, aliam in infantibus instituunt medicationem, quam fanctificationem (Swehtit) vocant, quaeque in eo confiftit: colliguntur nimirum vel ligni fcobes, vel corii particulae vel etiam offa; quibus fuccenfis infans fumo tamdiu exponitur, vfque dum fenfibus obnubilatis, effectus febriles remittant; fic autem in validis quidem vifcidum ftagnans collatoria corporis tranfire et ex corpore diffipari poffe, debilioribus autem methodum hanc non nunquam noxiam effe, obferuationes tradunt ^f).

§. 27.

Conclufio.

Haec funt, quae de Liuoniensium Medicinae ftatu tradere nobis licuit: rogamus interim, vt primitias academicorum horum laborum, aequi bonique fufcipiant B. L. nec malam in partem interpretentur, fi forfan quaedam occurrant, quae melius dici potuiffent. Ea enim diligentius exponere tum feftinatio operis prohibuit, tum ipfius ingenii tenuitas recufauit. Quare ne voluntati magis, quam ingenio et viribus indulgeant, deprecamur.

f.) Lief. Landw. §. 56. 2 Anhang.

